Rbl. 1.—
1961. a. — 10 kop.

LOOMINGU
RAAMATUKOGU

Nr. 48
1960

PEER SCHALDEMOSE

Vanemate patud

„LOOMINGU" RAAMATUKOGU
Nr. 48 (160)
1960

PEER SCHALDEMOSE

Vanemate patud

TAANI KEELEST TOLKINUD
H. SEPAMAA

AJALEHTEDE-AJAKIRJADE KIRJASTUS
TALLINN

Originaali tiitel:

Peer Schaldemose
Gudens fald
Noveller

Arena
Forfatternes Forlag
Fredensborg 1955

PEER SCHALDEMOSE
(ioe: päär šallemuuse; sünd. 1918)

on väljapaistev taani noorema põlve progressiivne kirjanik, kelle sulest on ilmunud sügavalt psühholoogilised sotsiaalsed romaanid «Ja me nägime maailma enese ees...» (1942), «Ainult meie» (1943), «Kaks inimest teel» (1944) ja «Inimesed rahvarüsinas» (1951). Peale selle on ta avaldanud novellikogud «Kahekõne suveööl» (1945) ja «Jumala langemine» (1955). Käesolevas vihikus ilmuvad novellid on võetud viimasest kogust.

H. S.

JUMALA LANGEMINE

«... et mul on valus, et pean seda sulle just nüüd teatama. Aga ma ei saa teisiti.

Just on nii kena. Ja ta räägib minuga nii armsalt. Meie sinuga olime liiga noored — ma ei tundnud veel ennast, kui ma seda, tead küll, sulle tookord rannas tõotasin.

Homme tuleb ta mulle järele ja viib mind oma koju. Ta tahab mind oma emale esitleda. Neil on õige suur maja. Ta on mulle sellest palju rääkinud. Mul on pööraselt hea meel.

Andesta mulle! Lise.»

Olin rööbastel veerevate vaguniratаste ühetoonilisest muusikast pooleldi suikunud, tukastanud. Korraga võpatasin unest ja silmasin idas fjordi sinavat vett, mis mööda vilksatas, kui rong künkaveerul üles rühkis.

Samal hetkel meenusid mulle Lise kirjast taas sõnad *«... kui ma seda, tead küll, sulle tookord rannas tõotasin»*.

See oli viimasel päeval enne mu sõjaväkke minemist. Olin Liselt nõusoleku saavutanud, et ta õmblustöökotta ei lähe. Too päev kujunes oivaliseks — enne lahusolekut, mis nii kaua pidi kestma, ei suutnud me teineteisele küllalt õrnu sõnu leida. Lakkamatult pidin teda puudutama ja tema ümbert kinni võtma, kui me süsteemitult mu tuba koristasime ja neid väheseid asju korraldasime, mis ma kaasa võisin võtta. See oli meie viimane päev. Ma pidin järgmisel hommikul ära sõitma — ja me olime ühel nõul, et ta mind jaama saatma ei tule. Ta vaid nutaks seal. Ma olin määratud Lõuna-Jüütimaale; meile mõlemale näis see õige kaugel olevat, justkui mõni võõras maailmajagu. Tema panigi ette, et läheksime randa. Seal polnud peaaegu ühtki inimest; oli kahvatu sügisese valgusega õhtupoolik. Tema ei tahtnud vette tulla, vaid lamas kõhuli liivas ja vaatas pealt, kuidas ma suplesin. Tegin ta märjaks, kui pärast kümblust tema kõrvale liivale pikali heitsin. Teel Kastrupi poole lendas üks lennuk madalalt üle ranna. Ikka ja jälle suudlesin Liset, nii et mu huuled tegid viimaks ka tema suu soolaseks. Tema õlgadel ja käsivartel oli veel suvist päevitust. Ta peitis oma pea mu rinnale ja mu sõrmed mängisid tema blondide juustega. Tema nõrk naeratus sarnanes peaaegu nutuga, kui ta küsis: «Miks pean ma nii noorelt leseks jääma?» — «Selleks, et sa mind alati mäletaksid,» sosistasin talle kõrva. Ja siis ta vastas: «Alati. Ma ei suuda sind iialgi unustada. Ja jään sulle alati truuks. Tõotan seda sulle, kallis.»

Oli juba hilja, kui me teineteise ümbert kõvasti kinni hoides ratastega mööda Kogevejd koju sõitsime.

... Olin jälle suigatanud ja võpatasin unest, kui rong korraga peatus. Vaatasin segaselt ringi ja märkasin, et olin oma sihtkohta jõudnud.

Vaatasin päikesepaistelisel vaiksel perroonil otsivalt ringi. Seal polnud kedagi mind ootamas. Kuidas oleks võinud ollagi, kui keegi ei teadnud, et ma tulen?

Ma ei tea, miks ma ühe viivu olin kujutlenud, et Just on mul siin vastas. Vist sellepärast, et olin nii tihti mõtelnud, et sõidan siia — ja Just seisab perroonil ning ootab mind. Käsi mu õla ümber, viib ta mind läbi linna «lossi». Kuid Justi siin ei olnud. Ainult üksik raudteetööline lükkas käru mööda tühja perrooni.

Läksin aeglaselt läbi ooteruumi jaamaesisele ja jõudsin kerge vaevaga linnakese turuplatsile. Mu kavatsuseks oli leida mõni hotell, et saaksin endalt reisitolmu maha pesta ja pärastpoole neile sealt võib-olla helistada. Kuid mingil põhjusel otsustasin ümber, leides äkki, et mul on sinnajõudmisega kiire. Küsisin esimeselt vastutulijalt teed. Ja polnudki raske teed leida — kõik selles linnas näis mulle juba ammust ajast tuttav olevat, ehkki ma seal kunagi varem polnud käinud. Kui ma pärnade alleele olin jõudnud, ei olnud ma enam põrmugi kahevahel. Käisin paremal pool teed ja vaatasin nende vanade aedade pöösastarade ahtakestest avadest sisse. Veidi hiljem seisin otsitava villa ees. See polnudki nii suur, nagu olin oodanud. Mingi loss ta kaugeltki ei olnud. Kuid ma ei kahelnud, et see on Justi kodu. Ilma et seda maja kunagi varem oleksin näinud, olin täiesti kindel, et tundsin selle tema tornitaoliste mansardkorruste, terava katuse, ümmarguse käävliakna ja veranda järgi ära. Kõik see oli mulle tuttav.

Avasin raske taotud rauast jalgvärava, mis hingedel kriiksus, ja sammusin villa poole. Keegi vanamees, keda ma kohe polnud märganud, oli põlvili jalgteel, puhastades selle servi rohust.

Uksekella ei olnud, vaid raske messingist koputi; kergitasin seda ja lasksin vastu ust langeda. Kolksatus oli liigagi vali. Aga keegi ei tulnud.

Ootasin kaua ja panin tähele, et maja on õige laokile jäetud. Puuosad polnud nähtavasti juba aastate viisi värvi näinud, krohv oli seintelt paiguti maha varisenud — kus nad suurte lehtedega väänkasvude alt välja paistsid, mis mööda kogu fassaadi üles ronisid ja kohati keeletaoliselt isegi järsule katusele olid tunginud. Räästarenn ukse kohal oli ühelt poolt alla vajunud. Põrutasin koputiga veel korra ja jäin ootama. Kui ma aedniku poole tagasi vaatasin, polnud teda enam seal — sama vanamees avas nüüd viimaks raske eesukse. Ta oli musta kuue selga tõmmanud ja õlgkübara oma valgetelt juustelt ära võtnud. Kuid polnud kahtlust, et see oli tema. Aias töötamisest oli tema pükste põlvedel veel mulda.

Ta hoidis ust vaid veidi praokil ja käratas kurjalt:

«Meil ei ole midagi vaja!»

«Vaja?» ütlesin imestades.

«Jah. Mitte midagi!» kordas vanamees oma tudiseva käega mu kohvrile osutades. «Me ei osta midagi.»

«Aga ega ma tahagi midagi müüa. Tahaksin meeleldi Justiga kokku saada,» seletasin ma ja ütlesin, kes ma olen.

Vanamees raputas energiliselt pead.

«See ei ole võimalik.»

Oli näha, et ta kavatseb ust sulgeda. Võib-olla olid nad aimanud, et ma tulen, ja käsu andnud mind mitte sisse lasta. Kuid ma tahtsin sisse pääseda. Ma p i d i n nendega rääkima — Justiga. Ma ei tulnud arveid õiendama. Paljude päevade üksinduses olin enesega aru pidanud. Nii kujutlematu kui Lisest loobumine oligi, tundus mulle ometi veelgi võimatumana, et mu sõprus Justiga seetõttu katkeks. Kõigest hoolimata peame oma endise usaldusliku vahekorra jälle jalule seadma — kui kaotan nad mõlemad, siis on see mulle kahekordne löök. Sõprus Justiga oli tänapäevani mu elu lahutamatu koostisosa olnud. Ta ei või keelduda mind nüüd vastu võtmast — ja ma panin käe ukse vahele, kui vanamees seda mu ees sootuks kinni katsus lükata.

Kerge vaevaga tõukasin ta kõrvale nagu närbunud lehe ja uks läks kohe pärani lahti. Astusin paar sammu edasi — sünges, rohekas hämaruses. Vanad välisseinal kasvavad vääntaimed katsid ka aknaid ja varjasid valguse. Üksnes aknast, mis asus ruumi läbiva laia tammepuust trepi otsas, tungis nõrka valgust alla.

Vanamees tippis vihaselt mu ees.

«Olen Justi sõber,» ütlesin ma. «Pean temaga rääkima — või teada saama, kus ma temaga kokku võin saada.»

«Kas te siis ei tea, mis on juhtunud?» küsis vanamees.

«Juhtunud?»

«Noorhärra on surnud.»

«Surnud ... Just? See pole võimalik!»

Viivu näis, nagu oleks kõik mu silmade ees mustaks läinud.

«Homme tuleb ta mulle järele ja viib mind oma koju,» kirjutas Lise oma kirjas.

«Jah. Kas te ei ole seda siis kuulnud? Kui te tema sõber olete.» Vanamees tõmbas põuetaskust kokkukeeratud ajalehe ja ulatas mulle.

See teade oli esiküljel. Lugesin teda ikka veel avatud uksest tulevas valguses.

«Jälle õnnetus reaktiivlennukiga

Harjutuslennu ajal Smålandi mere kohal kukkus täna enne lõunat üks reaktiivhävitaja merre. Mõned kalurid nägid rannast lennuki kukkumist, aga veel pole korda läinud kindlaks teha, kuhu ta kukkus, ega lennuki rususid ja piloodi laipa üles leida. Lähemaid üksikasju ei ole veel teada. Piloot, kes arvatavasti silmapilkselt surma sai, oli ...»

Vaatasin kuupäeva. See oli kohalik ajaleht. Viis päeva vana. Viis päeva tagasi sain arestimajas Lise kirja. Viis päeva tagasi ...

Ülalt kostis valju koputamist vastu põrandat. Vanamees napsas mu käest kähku ajalehe ja sulges ning lukustas eesukse, enne kui hakkas trepist üles koigerdama. Pisut hiljem kuulsin üht naist õige valjusti rääkivat, vist sellepärast, et vanamees, kes kahtlemata oli raske kuulmisega, tema sõnadest aru saaks.

«Mis kisa see seal on, Mogensen?» kuulsin teda küsivat. «Kas olete ehk kellegi sisse lasknud? Ütlesin ju, et keegi ei tohi siia tulla. Ma olen haige.»

Kuulatasin, aga ei kuulnud enam midagi. Ka viibisid mu mõtted hoopis mujal. Need viis päeva, mis mul nii palju olid purustanud, oli Just olnud surnud, mina aga polnud seda teadnud. Viis päeva tagasi sain ma Lise kirja — viimase, mis mulle toodi.

Ma ei märganud vanamehe tagasitulekut, enne kui ta juba mu ees seisis ja peaaegu sosinal teatas, et proua tahab mind näha.

Seejärel hakkas ta pikkamisi ning vaevaliselt jälle trepist üles koigerdama, et mulle teed näidata.

Otsekui unes astusin uksest sisse, ja tahtmatult põikas mu pilk naisterahvast kõrvale, kes seisis keset tuba, mis näis ühtaegu olevat magamistuba, elutuba ja söögituba. Tohutu alkoovitaoline voodi võttis ühe seina täielikult enese alla, ukse lähedal asuva ümmarguse laua ümber olid grupeeritud mõned pleekinud plüüštoolid, akna all seisis suurem laud, millelt sööginõud olid osalt veel koristamata.

«See oli sinust kena, et sa tulid. Neil päevil olen tihtipeale sinu peale mõelnud — ja lootnud sinust midagi kuulda saada.»

Ta sirutas mulle käe, ja seda vastu võttes pidin talle otsa vaatama. Ta oli vanem, kui olin kujutlenud. Kuid tema kehahoid oli õige sirge. Tema peadligi soetud kahvatukollased juuksed tundusid kõrge kaelusega üleni musta kleidi kohal ebaloomulikult valgena, nagu ei näeks ta kunagi päikest.

«Võib-olla peaksin ütlema «teie»?» küsis ta. «Sellest on ju nii palju aega mööda läinud. Ja teie — ja Just — olete juba ammu täiskasvanud. Aga tol ajal ma ju tundsin teid...»

«Jah, muidugi. Te võite siis väga hästi öelda «sina».»

«Tänan,» ütles ta. «Mul on hea meel sind näha. Ma olen siin nii üksi ja ootan, et mu poiss üles leitakse ja koju tuuakse. Sinust on väga kena, et sa tulid.»

«Ärge sellest rääkige,» laususin ma ebameeldivalt puudutatuna. Vanamees ei olnud nähtavasti midagi seletanud või polnud Justi ema sellest aru saanud. Mul oli vaid hea meel, et mul esialgu ei tarvitse oma tuleku põhjust rääkida.

Ta päris mu vanemate ja ka õdede-vendade üle, keda ta mu imestuseks teadis nimepidi. Sellest oli kümme-üksteistkümmend aastat möödas, kui ma Justi ema viimati olin näinud. Ma ei ole kindel, kas ma teda ära oleksin tundnud, kui ma poleks teadnud, kes ta on.

Sohva taga seinal rippus vanema tumedas kleidis naise portree, kelle valgetel juustel oli tanu. Pildil oli ilmne sarnasus naisega mu ees. Nähtavasti oli see Justi vanaema, kes suri 1950. aastal, ja ma olin kindel, et täpselt samasugune näeb üsna väheste aastate pärast välja ka tema ema. Tahtmatult jätkasid mu silmad otsimist ja leidsid otsekohe päevapildi, mis seisis kõrgel kummutil hõberaamis. Selle kohal rippus kolm kõverat läikiva teraga mõõka. Fotol oli suur sarnasus ja ta pidi olema ka hilisemast ajast, sest Just oli vormis. Ta oli isegi mütsi pähe jätnud, kui teda pildistati.

Ema märkas mu pilku, võttis ettevaatlikult päevapildi ja ulatas selle mulle.

«Ta on väga enda moodi, eks ole? Ja kui hästi vormiriietus talle sobib! Ikka veel ei suuda ma seda mõista. Keegi poleks võinud ju arvata, et niimoodi läheb...»

Vaatasin talle otsa. Ent tema silmist võis lugeda vaid kurbust ja ivakese hämmastust. Näis, nagu oleks mulle alles sel hetkel tõeliselt selgunud, et Just on surnud. Et ma teda enam iialgi ei näe. Iialgi ei saa talle lepituseks kätt sirutada.

Kuid mul oli teada nii mõndagi, mis seda õnnetut lõppu ette kuulutas, nagu nüüd oli juhtunudki. Ka ise olin ma Justi hoiatanud.

Kui ma sellest esimest korda kuulsin, ei tahtnud ma seda lihtsalt uskudagi. Et Just valib endale reaktiivlennuki piloodi kutse, see mõte näis mulle täiesti võimatuna. Isegi siis, kui ma seda must valgel teada sain, jäi mulle endiselt mõistatuseks, et Just sellele alale üldse kõlbab — ja et tal on julgust sellele alale minna.

Just ei olnud küll mingi memmepoeg, aga nii palju kui ma mäletan, hoidus ta alati kõrvale ja läks eest ära, kui võis karta, et füüsilist jõudu tarvis läheb. Niimoodi oli olnud juba koolist alates.

Poisijõmpsika eksimatu vaistuga teiste nõrkusi leida avastasime selle peagi. Paljudele sai lemmikspordiks Justi igasse kaklusse kaasa kiskuda. Ja niisama visalt laskis ta nende eest juba eemalt kaugelt jalga, kui selleks vähimatki võimalust oli.

Meie Justiga saime peaaegu esimesest päevast sõpradeks. Põhjust ma enam ei mäleta — võib-olla tuli see vaid sellest, et meil oli peaaegu üks koolitee. Just elas tol ajal Dosseringil, meie Korsgadel.

Just oli tubli igas aines — välja arvatud ainult võimlemine. Kogu kooliajal kasutasin ma seda hoolimatult, kirjutasin temalt maha ja lasksin enesele ette öelda, kus iganes võimalik. Just aitas hea meelega. Vastutasuks kaitsesin teda alati oma rusikatega, kui teised liiga pealetükkivaks läksid.

Mina olin koolis tema ainus sõber. Ja ma tean, et olin ainus, kes kunagi külastas teda tema kodus, mis meie teiste kodudest täielikult erines.

Nende korter oli nagu pimedate käikude ja suurte kõrgete tubade labürint. Kõikjal oli seal hulgaliselt raamatuid, koguni kaks tiibklaverit, ja seinad täis maale — mis minu meelest olid jubedad, aga Justi kinnitust mööda väga väärtuslikud.

Justi isa oli helilooja ja muusikamees — kuid harva kuulsin, et ta ühtki nende klaveritest oleks puudutanud. Tavaliselt polnud teda koduski. Justi ema — kelle vastas ma praegu istusin — oli ka tol ajal alati mustas, näis mulle. Sageli punaste, äranutetud silmadega. Hääletult ning väsimatult käis ta nende suures korteris ringi, lõpmatult avades ja sulgedes uksi. Ikka ja jälle paotas ta ettevaatlikult uksi ja sulges jälle niisama hääletult, kui ta seda ei leidnud, mida otsis.

Ent ühel päeval polnud teda enam. Justi isa pidavat armukesi, rääkisid meie koolivennad. Just ei öelnud midagi — aga tema silmad olid sageli nutust punased, samuti nagu varem tema emal. Üldiselt ma Justi kodu kohta tollest ajast kuigi palju ei mäleta. Me käisime seal harva, nii siis, kui tema ema elas veel seal, kui ka hiljem. Ehk küll keegi meid kunagi välja ei ajanud ega mängimist ei takistanud, eelistasime ühel või teisel põhjusel viibida meil, kuigi kõik oli seal korratult segamini ja me pidime mu õdede-vendadega lahinguid lööma, et meie kitsas korteris mõnda nurka oma valdusse saada.

Siis kadus mõneks ajaks ka Just. Enne ärasõitu andis ta esimest korda mingi seletuse. Tema ema läinud isakoju, et oma ema

põetada, kes olevat väga haige. See veninud pikale ja nüüd ei suutvat ta enam ilma Justita olla, sellepärast kutsunud ta tema enese juurde.

Koolis, kus kõigi kaasõpilaste elu nii hästi teada oli, räägiti siiski midagi hoopis muud. Et Justi ema läinud jäädavalt ära — ja viinud ka kogu raha kaasa, sest see olevat tema oma. See oli igatahes tõsi, sest ma ise olin näinud, et Justi isal polnud enam kumbagi klaverit ja ka osa maale oli ta ära müünud.

Alles täna nägin jälle Justi ema.

«Mida võiksin sulle pakkuda?» küsis ta. «Kindlasti oled sa näljane ja väsinud. Sul oli pikk tee.»

Kinnitasin, et ma ei vaja midagi ja et ma pean muide varsti minema hakkama.

«Aga täna õhtul ei lähe ühtki rongi. Ja sa ju alles tulid,» ütles ta kähku. «Me ei ole veel juttugi jõudnud ajada. Mulle näib, et on nii palju, mida ma sinult küsida tahaksin.»

Ütlesin, et võiksin linna minna, hotellis toa võtta ja hiljem tagasi tulla, kui ta seda tahab.

Ma ei olnud siin Lisest vähimatki märki näinud — ja praegu polnud mul julgust küsida.

Justi ema viivitas veidi, nagu oleks ta järele mõelnud, aga teatas siis, et endastki mõista jään ma siia korterisse. Neil on ruumi küllalt; mu proteste ei tahtnud ta kuuldagi.

«Küllap sul on tarvis ennast pärast reisi ka veidi korraldada,» ütles ta, nagu oleks see tal kogu aeg meeles mõlkunud. «Ma näitan sulle su toa kätte.»

Tuba oli väike ning kitsa sängi, kummuti ja ühe tooliga täiesti spartalikult sisustatud. Võib-olla see sundiski Justi ema otsekui vabandavalt tähendama:

«See oli minu tuba — kui mu ema veel elas ja ma teda põetasin. Loodan, et sa end siin sisse saad seada.»

«Loomulikult,» vastasin ma.

«Ma käsin Mogensenil su asjad üles tuua. Ära ainult rutta. Ma annan köögitüdrukule korraldusi lõunasöögi kohta.»

(Hiljem mõistsin, et ta on ise enese köögitüdruk, kusjuures vana Mogensen oli käealusena ja lauakatjana tema ainsaks abiliseks.)

Kui Mogensen mulle mu kohvri ja kannuga veidi vett oli toonud, avasin akna, et umbsesse ruumi pisut värsket õhku lasta.

Hämmastunult jäin ma seisma ja väljavaadet silmitsema. Algavas videvikus helkis aia vanade puude taga tumesinine fjord, teisel pool laius lage maa, koristatud põllud kõrtest veel kollakad; nende vahel oli mahlakasrohelisi maalappe, kus sõid loomad. See kõik tundus mulle tuttavana. Just oli seda mulle palju kordi kirjeldanud — mida ma praegu ise näen, on väljavaade tema toa aknast. Kuid see siin ei ole Justi tuba, selles olin kindel. Tema tuba peab olema teistsugune, elatav, hubane. Seda hoitavat tema tulekuks alati korras, ütles ta. Mõnikord, kui ta halvas tujus oli, rääkis ta sellest kui pelgupaigast, kuhu ta igal ajal varjule võib minna. Ma teadsin, et kindlasti ei ole tema ema selles toas midagi muutnud. Vahest võiksin seda näha paluda. Ta peaks olema siin kõrval.

Seisin kaua, kuna fjordi kohal pimenes. Ja ma mõtlesin ühele teisele veele — veele, mis Justi kusagil sügaval nende eest varjab, kes teda otsivad.

Täiesti üksinda oli ta oma masinas, kui ta merre kukkus. Mingeid lähemaid üksikasju pole teada, kirjutas ajaleht lakooniliselt. Aga kas sääraste õnnetuste puhul üksikasju kunagi teada saadaksegi? Ma ei mäleta seda. Kuidas Justil see õnnetus juhtus? Kas lennuk plahvatas õhus? Või hakkas langema, langes, langes ja langes, kuna tema seal sees kinniseotuna nägi vett otsekui mingi nähtamatu käe poolt ülespaisatuna endale vastu kerkivat? Millal ta kaotas teadvuse? Jõudis ta mõelda — meenusid talle nende lühikeste sekundite vältel need paljud, kes talle seda olid ennustanud?

Mu isa oli võib-olla üks esimesi, kes Justi hoiatas.

«Mis narritembud need on?» küsis ta, kui Just esimest korda vormis meile tuli. «On see seda väärt — ainult sellepärast, et paar paela varrukale saada, enesest hakkliha teha lasta?»

Just vaid naeratas ja võttis tal sellega relvad käest, samuti nagu siis, kui Selg-Sirgu-Sorensen tema peale võimlemistundides kärkis. Minul aga läks süda vana peale täis ja käed tõmbusid tahtmatult rusikasse, nagu varemalt, kui mul Justi koolivendade eest tuli kaitsta.

Endastki mõista arvasin, et see oli Justist kisendav rumalus. Aga igatahes polnud see edevus — tol ajal —, mis oli teda sundinud seda kutset valima.

Sõjaväekomisjonis olime korraga ja meid mõlemaid määrati jalaväkke. Mulle oli see üks kama kõik — niikuinii oli rumal drilli tehes mõttetult ringi trampida, kui aega oleks saanud palju paremini kasutada. Olin ameti õppimise äsja lõpetanud ja mul oleks võimalik olnud viimaks omati veidi raha teenida. Ja olin Lisega tuttavaks saanud ning mul polnud sugugi tahtmist, et mind temast kaugel kasarmusse kinni pandaks.

Ent Just sattus paanikasse. Ta oli taotlenud ajapikendust, kuid eitava vastuse saanud. Ja mõte, et ta peab kasarmusse asuma, teiste hulgas paljas number olema ja tundmatute kaaslaste seas viibima, täitis teda meeletu hirmuga. Tema hirm uutesse oludesse ja eeskätt uute kaaslaste hulka sattumise ees oli mulle tuttav. Kuid ma ei suutnud uskuda, et ta seda nii raskelt võtab.

Soovitasin tal keelduda sõjaväeteenistusse astumast. Kuid seegi ei sobinud Justile — ta ei osanud puid langetada ja tundis selle ees samasugust hirmu nagu kasarmu ees.

Kes oli andnud talle mõtte lenduriks hakata, ma ei tea. Aga kui ma esimest korda koju puhkusele tulin, kuulsin, et Just olevat astunud lennuväkke. Mind pani imestama, et ta üldse vastu võeti. Kuid täiesti kõlbmatu ei võinud ta ju olla. Sel ajal kui mind rasketes säärikutes mööda Lõuna-Jüütimaa poriseid välju taga aeti, saadeti Just edasiseks väljaõpetuseks USA-sse. Nii või teisiti oli ta oma intelligentsi abil selle ala tehnilist protsessi nähtavasti taipama õppinud, millele ta oli siirdunud — kuigi ta varem millegi selletaolise suhtes mingit arusaamist polnud ilmutanud ega mootorratastest või automootoritest huvitatud olnud nagu Karl, Harry ja mina.

Mogensen tuli teatama, et lõuna on prǫua toas serveeritud.

Läksin sinna ja leidsin laua olevat kaetud kahele.

«Me sööme siin ülal,» ütles Justi ema. «See meeldib mulle rohkem. All on toad nii suured ja külmad.»

Ma noogutasin, kuigi polnud neid näinud.

«Loodan, et sa sellega lepid?»

«Muidugi mõista.»

«Oojah,» ohkas ta. «Sa oleksid pidanud juba ammu siin olema. Siis oleks hoopis teisiti läinud. Just rääkis sellest nii palju kordi. Vist kirjutas ta sellest ka.»

«Jah.»

Just oli olnud agar kirjutama. Juba siis, kui ta esimest korda ema juurde läks, kirjutasime teineteisele. See tähendab, kirjutas peamiselt Just. Vahel tuli ühe minu kirja kohta kuus-seitse tema kirja. Ta kirjutas sageli, et ma peaksin teda külastama. Kuid iga kord tuli midagi vahele — vanaemal oli halvem, tüdruk läks ära või neil oli remont. Minu sõidust ei tulnud midagi välja.

Ja siis tuli Just ise linna tagasi. Isa juurde ja kooli. Õige hõlpsasti saime vana sõpruse jälle tagasi. Ja taas viibisime koos enamasti meil.

Justi isa oli jälle tiibklaveri saanud ja uusi maale seintele. Ja majja oli tekkinud ka uus naine. See oli õige noor ega käinud kunagi mustas, vaid kandis heledaid ning kahisevaid kleite või lahtisi kimonoid ja lõhnas juba eemalt kosmeetika järele. Igal kellaajal nii päeval kui öösel käis nüüd sageli ka külalisi. Uksi ei avatud ja suletud enam hääletult, vaid neid löödi tihtilugu paukudes kinni või nad seisid pärani lahti, mistõttu isa ja tema uue naise nägelemist võis kuulda läbi poole korteri.

Seal polnud parem olla kui varemalt, olgugi et uus «ema» köitis mu huvi. Me olime just selles eas, kus palju mõtteid ja palju aega raisatakse ebaproduktiivsetele juurdlemistele sugude müsteeriumide üle. Kooliõues sellekohased jutud otse vohasid. Kuid Just vältis neid — ja oma isa uut naist hoidus ta tavaliselt kõnetamast ega tahtnud temast ka rääkida.

Muide, see kõik ei kestnud vist kuigi kaua. Isa tiibklaver ja mitmed muud asjad kadusid uuesti majast — ja majanduslike raskuste saabumisel kadus ka uus naine.

Justisse tuli otsekui uus elu, kuid ta hoidus kodust niisama palju nagu ennegi eemale. Ta elas sõna tõsises mõttes meil. Nii et vana urises juba, et varsti tuleb poisi eest hakata kostiraha võtma. Ent ühel päeval oli seegi möödas. Just sõitis jälle ema juurde.

Ja taas sain ma teatava seletuse koolist. Justi isa, kel viimastel aastatel raadios teenistuskoht olnud, pukseeritud sealt nüüd pärast osakonnajuhatajaga riiduminekut välja. Mõned ütlesid, et poliitilistel põhjustel. Mina ei tea sellest midagi. Aga hulk aega hiljem rääkis Just mulle kord oma isast ja tema elust-olust. «Ta ei jää ühegi asja juurde kauaks püsima,» ütles ta irriteeritult. «Igal hommikul võib oodata, et ärgates on olukord hoopis uus. Ta on sõjakas — ja norib kõigiga, mistõttu ta inimestega alatasa vastamisi satub.» Veidi hiljem lisas ta juurde, pooleldi vastu tahtmist, nagu oleks tal piinlik, et oli seda juttu üldse alustanud ja peab selle nüüd lõpule viima: «Aga ta ei nõustu kunagi kompro-

missiga ega müü oma veendumusi.» Need sõnad meenusid mulle, kui Just, vastuoksa sellele, milles me lõputuis keskusteludes alati ühel arvamusel olime olnud, vabatahtlikult lennuväkke astus.

«Kui nad ta ainult üles leiaksid,» katkestas naine äkki vaikuse meie vahel. «Kaks korda raskem on, kui midagi ei tea...»

«Ei tea?»

«Nad ütlevad, et ta olevat surnud,» ütles ta. «Miks nad teda siis üles ei leia — ja, ja...» ta puhkes nutma, kuid võttis end jõudu pingutades kokku «...ja minu juurde tagasi ei too? Nad on Justi minult alati ära võtnud, nii palju kordi. Vähemalt n ü ü d peaks mul tema peale siiski õigust olema.»

Ma ei osanud midagi vastata. Natukese aja pärast jätkas ta raske ohkega:

«Küllap ma siis ka rahu saan — kui ta koju on toodud. Kindlasti sa kuulsid, kuidas ma Mogenseniga pahandasin, et ta kellegi sisse oli lasknud. Ma ei teadnud ju, et see olid sina. Ma ei ole haige — aga kogu linn käib mind kaastundeavaldustega tüütamas. Milleks mul nende kaastunnet tarvis on? Keegi neist ei mõtle seda tõsiselt. Nad jooksevad siia ainult uudishimu pärast. Nad tahavad mind näha. Nad tahavad teada saada, kuidas siin välja näeb. Minu asjadesse oma nina toppida. Kogu aia on nad ära tallanud! Sa pead mulle lubama, et niikaua kui sa siin oled, ei lähe sa linna. Tean väga hästi, et sa oled selleks liiga noor, et siin vana naise seltsis istuda. Aga linnas ainult vadratakse ja ladratakse ja valatakse mürki välja. Sa ei tohi sinna minna.»

Lubasin, et ma ei tee seda.

«Homme näitan sulle aeda,» ütles ta.

Mina aga mõtlesin sellele, et homme sõidan ära. Ma polnud leidnud, mida otsisin. Just oli surnud — ja Lisest ei olnud siin jälgegi.

Just oli elanud siin. Ta rääkis mulle oma vanavanaisa saablitest kummuti kohal, ärklikorrusele viivast keerdtrepist, tühemikest aia põõsaste vahel — aga nüüd tundub see kõik mulle surnuna ning elutuna, sest siin ei ole Justi, kes asjadele elu annaks.

Selle maja kohal, kus elab too üksik leinariides naisterahvas, kes on end aastate viisi ette valmistanud selle laiba vastuvõtmiseks, mis nüüd siia tuuakse, lasub surma ja suletuse õhkkond.

Kord ühel vihmasel õhtul, veidi aega enne seda, kui ta koolivaheajaks ära pidi sõitma, ütles Just mind läbi tühjade tänavate koju saates:

«Oleksin tahtnud olla su vend. Teie juures on mul nii hea olla. Kodus pole ma kunagi õnnelik. Isa juures tunnen end otsekui võõrana, otsekui külalisena.»

«Aga nüüd lähed sa ju oma ema juurde,» tähendasin ma, sest ta oli juba ammu rääkinud koolivaheajast, mida ta igatsusega ootas.

«Ah ema,» ütles Just õlgu kehitades, nagu oleks tal külm. «Ta konutab seal villas kinniste uste taga ja mõtleb aina ülekohtule, mida talle on tehtud. On kibestunud ja viha täis ja põetab ja piinab ööd kui päevad vanaema, nagu oleks vaesele vanakesele

tarvis näidata, et ta ilma temata läbi ei saa — kuigi ma arvan, et vanaemal oleks palju parem, kui ema ei peaks tema põetamist otsekui oma elu ülesandeks.»

Kui ta neil vähestel kordadel, mil seda juhtus, minuga nõnda oli rääkinud, tuli meie vahele midagi, mis ei olnud hea. Järgmistel päevadel me nääklesime ja jagelesime teineteisega. Ent me muutusime ka vanemaks ja õppisime rääkima teineteisega vähem avameelselt. Need aastad, mil ta käis gümnaasiumis ja elas jälle linnas oma isa juures, olid head. Meil oli õige palju ühist, kuigi meie sõprus üldiselt oli väga imelik. Kui ma tehnikakoolist tulin, läksin tavaliselt tema poole. Tema pidi õppima, mina aga magama heitma, kui tahtsin enne järgmisel hommikul töökotta minemist välja puhata. Kuid lobisedes ja vaieldes jäime kumbki oma toolile poole ööni istuma. Neil oli nüüd väiksem korter, aga Justil oli oma tuba ja keegi ei tundnud selle vastu huvi, kunas me tulime ja läksime või mis me ülepea tegime. Tema isal oli alaline koht mingis orkestris ja parimal juhul nägin teda möödaminnes korra kuus. Korter oli täielikult meie käsutuses. Ja loomulikult oli meil kange tahtmine seda võimalust ka kasutada. Aga kunagi ei tulnud sellest midagi välja. Vahetevahel kutsusime sinna küll paar tüdrukut. Aga kui olime grammofonil mõne plaadi mänginud ja tüdrukutega veidi tantsu keerutanud, hakkasime teineteisele otsa vaatama, ja siis näis meile, et see ei taha kõigi nende plaanide ja kõrgete eesmärkidega kokku sobida, mis me endale olime seadnud, kui me üksinda olime. Siis keetsime tüdrukutele teed ja viskasime nad välja. Ja näägutasime pisut teineteist, kuid õigupoolest olime iseendaga üsna rahul. Tol ajal ei läinud me kordagi niikaugele, et oleksime tüdrukutega kahekesi seltsis mehkeldama hakanud.

See oli peamiselt tema süü. Vahetevahel olin üsna päri suudluse ja isegi embusega, kuid tahtsin olla ka niisugune, nagu tema minust ootas. Just meeldis tüdrukutele ilmselt hullupööra, ja ma arvasin, et kui tema saab jätta neid rahule, küllap saan siis seda minagi.

«Tuleval kesknädalal oleks Just kahekümne ühe aastaseks saanud,» hakkas Justi ema jälle temast rääkima. «Ma ei saa sellest põrmugi aru. Mulle paistab, et oli alles üsna hiljuti, kui ta minu juurde tuli ja küsis, kas tema lips on õigesti seotud — või tahtis teada saada, missugust raamatut vanaema kapist ta peaks lugema. Alati võttis ta mu nõu kuulda... alati...»

Ma vaid noogutasin.

«Ma ei saa uskuda, et see oli tema süü,» ütles ta nagu viivitades ja vaatas mulle ruttu otsa. «Viga pidi olema lennukis. Kõik teavad Justist ainult head rääkida. Koolis sai ta hiilgavaid hindeid ja kõik ohvitserid kiitsid teda. Ta oli tubli ja vapper.»

See kõlas ühetooniliselt nagu matusekõne — ja pani mind veelgi sügavamalt tundma, et Justi enam ei ole. Kõigest mõne tunni eest tulin siia, et oma käed talle vastu sirutada ja temaga niisama usalduslikult rääkida nagu varemalt. Ta oli surnud — lamas elutuna kusagil merepõhjas ja oli langedes tüki meie lapsepõlve ja noorust enesega kaasa võtnud. Mulle tundus mõnitusena — kõige üle, mis me koos läbi olime elanud ja milleks me

olime küpsenud —, et tema ema temast niimoodi rääkis. Nagu oleks ta ikka veel poisike, kes midagi halvemat polnud teinudki kui endale sobimatu mänguasja valinud.

Kas siis ema temast midagi ei teadnud? Asjadest, mis talle meeldisid, sellest, mis talle midagi tähendas? Vapper? Tahtis ema teda sellepärast kangelaseks teha, et ta püksi ei teinud, kui esimest korda õhku pidi tõusma? Nii et ema igatahes ei teadnud, mis oli tal aidanud jagu saada hirmust — sest hirmu oli ta kahtlemata tundnud — selle müriseva tehnikakoletise ees ja lennukiga õhku tõusta. Ka mina ei mõistnud seda. Ent Justi ema polnud suuteline mulle selle kohta seletust andma.

Enne kui Just pidas võimalikuks lenduriks hakata, pidi ta selle kohta selgusele olema jõudnud, et ta suudab valitud teega rahule jääda. Ja ma ei mõistnud, kuidas ta sellele otsusele jõudis, sest ma ei taibanud, mida saab säärase masinaga korda saata — peale surma toomise iseenesele või teistele.

Ühel õhtul küsisin seda temalt eneselt. See oli kehv õhtu. Ja ühtki mõistlikku vastust ma ei saanud.

See oli mu jõulupuhkuse ajal. Ka Just oli kodus. Viisin ta Lise juurde kaasa. Olin selle üle rõõmustanud, et nad teineteisega tuttavaks saavad. Ma olin neile teineteisest nii palju rääkinud. Ja ometi kukkus kõik sootuks rumalasti välja. Just tuli oma toredas vormis ja käitus täieliku spordihulluna, kui Lise teda küllalt kaua oli imetledes vahtinud. Sel ajal kui mina, kannad veriseks hõõrdunud, meile kõigile teed keetes jämedas khakis ja sukkades ringi lomberdasin, vatras ta lennukitüüpidest, kiirusest, surmasõlmedest ja mine tea millest veel. Ja Lise sõna tõsises mõttes otse neelas tema sõnu.

Olin üsna mossis, kui me sealt kahekesi lahkusime, ja ma küsisin temalt, kas ta ei leia, et kõige rumalam, mida üldse võib kujutleda, on mees, kes vihkab sõjaasjandust, aga juhib reaktiivhävitajat ja koguni kelgib sellega.

Ta vastas, et tema vähemalt teeb mingit tööd, kuna mind mõne teise vaesekese sabas ainult taga aetakse. Niisama vähe nagu mina olevat ta palunud, et teda sõjaväkke võetaks. Aga kui kord juba nii peab olema, eelistavat ta olla seatud ülesannete ette, mis veidi iseseisvat mõtlemist nõuavad. Ja kui ma arvan, et säärase lennuki juhtimine on niisama lihtne nagu kukla sügamine, siis ma eksin.

Mul läks süda nii täis, et saatsin ta põrgu. Tema aga vastas, et küllap ta otsustab ise, kuhu läheb.

«Või otsustad ise,» osatasin ma. «Vaata parem ette, et mõni lennuk ei otsusta, kuhu sa lähed. Ei näe sugugi niimoodi välja, et sul veel palju oma tahet oleks järele jäänud.»

Olime vihased, kui teineteisest lahkusime. Ja ma ei helistanud talle, kui puhkuselt tagasi pidin sõitma. Ka hiljem ei kuulnud ma temast midagi. Ta ei kirjutanud, mida ta muidu agar oli tegema. Kuid sain tema kohta teateid Lise kaudu, kes teda oma kirjades üha sagedamini mainis. Näis, et nad üsna tihti seltsis väljas käisid. Kui ma selle kohta etteheiteid tegin, vastas Lise vaid, et ma ei võivat ometi nõuda, et ta kogu see aeg, mis ma sõjaväeteenistuses olen, nagu mõni nunn kodus istuks. Otsustasin Justile kirjutada ja seletust nõuda. Meil oli kombeks teine-

teisele kõik välja öelda. Ma ei saanud aga seda tehtud, sest ühe korraga juhtus liiga palju. Kuid nüüd kahetsen seda. Küllap siis oleks kõik korras olnud — ja imelik, et viimane kokkupuude Justi ja minu vahel pidi just tüli olema. Ja et nüüd ei tule enam iialgi võimalust seda heaks teha.

«Sa ei ütle midagi?» Justi ema pööras oma valge näo minu poole. «Tüütan ma sind sellega, et kogu aeg üht ja sedasama räägin?» Aga sa pead mõistma, kui raske mul on siin täiesti üksinda olla ja oodata — aina oodata. Mulle on seltsiks ainult Mogensen. Ja ta on nii vana. Ta ei saa millestki aru. Talle on surm midagi lähedast. Just aga oli nagu suur poiss — miks pidi see just temaga juhtuma, miks just temaga? Ma ei oleks pidanud lubama tal lenduriks hakata.»

Jälle pühkis ta taskurätikuga silmi.

«Ma ei mõistnud tema valikut,» tähendasin ma.

«Aga võib-olla ei oleks ta mind kuulda võtnud,» ütles Justi ema, ilma et oleks mu sõnades peituvat küsimust tähele pannud. «Mõistagi olin ma tema üle pisut uhke. Ka mu vanaisa oli ohvitser. Ta võttis meie maa kaitsmisest osa nii 48. kui 64. aastal. Need seal on tema saablid. Mulle näis, et see on Justist kena, et ka tema tahab oma panuse anda.»

Ühel õhtul pistis Just mulle mingi raamatu pihku. See oli «Vahva sõdur Švejk». «Seda pead sa lugema,» ütles ta. «Kuuled sa, hakka seda kohe lugema. Seal on meie ainus pääsetee, kui kord uut sõda alustatakse.»

Oli see ainult midagi niisugust, mida ta rääkis, aga ei tihanud teha? Olid need vaid sõnad, mida ta kodus oma isa keskkonnas oli õppinud, aga mis sellele kunagi ei vastanud, mida ta ise hingepõhjas mõtles?

Kord, kui me kodus jälle Justist ja tema valikust kõnelesime, ütles vana:

«Justil ja temasugustel ei ole kuigi raske oma seisukohta muuta. Meile tähendab see igapäevast leiba. Nemad aga saavad leiba igal juhul. Oleksin tahtnud, et sa seda vahet juba varakult nägema oleksid õppinud — siis ei olek sul nii palju pettumusi olnud.»

«Ei, ma ei oleks pidanud seda lubama,» kordas Justi ema. «Aga võib-olla poleks ta mind kuulda võtnud. Te võõrdute meist. Ka sinu vanemad ei oleks soovitanud sul niimoodi käituda, nagu sa kasarmus tegid.»

«Võib-olla,» laususin ma. Kuid tal polnud õigus. Muidugi kurtsid nad mu rumaluse ja selle tagajärgede üle. Aga kui see jälle ees oleks, ei söandaks keegi neist mulle nõu anda, et ma seda ei teeks. Isegi mitte ema, kel oli nii häbi, et tegi ikka veel kõik mis võimalik, et naabrinaisega trepil mitte kokku saada.

«Mul oli su vanematest tõesti väga kahju, kui Just seda rääkis,» ütles Justi ema, otsekui oleks teiste õnnetusest rääkimine talle kergenduseks olnud. «Jah, ja loomulikult ka sinust — aga selles, et sa nii mõtlematult toimisid, olid sa ju ise süüdi.»

«Nojah. Me olime ärritatud ja pidime oma südant kergendama. Küllap Just oleks minu asemel sedasama teinud.»

«Just!» ütles ta ilmselt hämmastatult. «Ei, selles eksid sa rängalt. Tema ei oleks kunagi niimoodi toiminud.»

«Ei, võib-olla ei oleks,» möönsin ma, et vaidlusele lõppu teha, kuigi tundsin end tema toonist solvatud olevat.

Aga juba enne tedagi olid paljud rutanud mind väejooksikuks ja mässajaks tembeldama, nii paljud, et ma vaevalt teadsin, mis ma ise peaksin arvama. Mäletan vaid seda, et sel päeval, kui tuli teade, et meie teenistusaega on meelevaldselt pikendatud, ei rääkinud ega mõelnud keegi meist niimoodi. Olime vaid vihased, täis ohjeldamatut nördimust, et peame veel kuus kuud mundrit kandma ja saime seda teada just siis, kui ootasime kojulaskmist. Võib-olla oli meie hulgas mõni, kes teadis, mis nad ette võtavad, — minu esimene mõte oli, et väljaspool kasarmut, kus kõik toimus karjumise ja vandumise saatel, leidub kindlasti mõni üsna tavaline inimene, kes suudab mõista, et me oleme mõttetu ülekohtu ohvrid. Alles hulk aega hiljem, kui ma juba nagu kala nende võrgus siplesin ja mind seaduste, sisekorraмääruste ja määrustikega pommitati, mida, nagu väideti, ma oleksin pidanud tundma, selgus mulle, et see oli meie endi rumalus, kui uskusime, et meie kui sõdurid võime oodata õiglust, nii nagu me üldiselt sellest mõistest aru saama olime õppinud. Ma olin ihu ja hingega selle poolt, kui me alustasime seda plaanitut marssi, mis nii ruttu oma eesmärgi kaotas — ja minu jaoks neljakuuse vangikongis istumisega lõppes.

Mu ainsaks mõtteks tol ööl oli pääseda kuhugi, kus protesti kuulda võetakse. Sest see, et mind koju lastaks, tähendas mulle kõike. Tol ajal kujutlesin veel, et kui ma vaid linna tagasi pääsen, siis saan kõik taastada, mis Lise ja minu vahel on purunenud. Kui ma kodus olen, muutub Lise teistsuguseks — ja küll ma Justiga juba kokkuleppele jõuan. Varem olime oma lahkhelid alati lahendanud, tagantjärele teineteise vihastumise üle veidi naernud ja oma sõprust veelgi vankumatumaks pidanud.

Alles nende paljude päevade kestel, mis ma vangikongi üksinduses veetsin, jõudsin selgusele, et võib-olla poleks see pääsetee aidanud. Mina ise ei olnud sellega enam nõus. Lise poleks niimoodi käitunud, kui ma talle tõesti midagi oleksin tähendanud. Ja mida võisin ma Justile ette heita? Et Lise teda minust paremaks pidas? See oli niisama vähe Justi süü nagu seegi, et mina Lisega varem tuttavaks olin saanud.

Kui me, üks ees, teine taga, läbi tänavate koolist koju tormasime ja nende asjade kohta vaateakendel «tsurr» ütlesime, mida me kõige meelsamini oleksime tahtnud ja esimesena olime märganud, ei mõelnud kunagi kumbki meist reegleid rikkuda. Ent see oli vaid mäng. Mäng, mille jaoks me juba ammu liiga vanad olime.

«Nii palju oli neid, kes agaralt kinnitasid, et Just ei tegevat midagi lõpuni, — nende hulgas ka tema isa,» ütles Justi ema. «Aga ma tean, et see on ülekohus. Ta ei ole kunagi midagi pooleli jätnud või mõnest raskest ülesandest taganenud, kui ta ise tundis, et see on õige. Mu poiss oli kohusetruu. Keegi ei või kunagi midagi muud öelda. Ka poisijõmpsikana, kui ta...»

Ta tahtis jällegi hakata pikalt-laialt rääkima Justi lapsepõlvest, mida ta oli näinud vaid osade kaupa ja mida ma enese arvates temast paremini tundsin. Ma ei suutnud seda enam välja kanna-

tada. Tahtsin vaid oma mõtetega üksi olla. Tõusin järsku püsti ja peaaegu kergendustundega katkestas ta oma jutu ning küsis, kas ma olen väsinud.

Ütlesin «jah» ja põgenesin oma tuppa.

Kuid möödus hulk aega, enne kui ma magama jäin. Mitu korda ärkasin üles, tundes, otsekui oleksin raske sulgkoti all lämbumas. Heitsin selle viimaks põrandale ja jätsin üksnes kortsunud lina endale peale.

Vastu hommikut nägin surmasaamist unes. Mina olin see, kes istus müriseva reaktiivlennukis, kui mootor äkki seisma jäi, kusjuures kostis vali pauk, millele järgnes täielik vaikus, mis oli veelgi õudsem. Asjatult rebisin rihma — ja nägin enese all ööpimedat sügavikku, mis kohutavalt enese poole kiskus. Ja ma langesin, langesin ja langesin — kuni olin äkki väljaspool lennukit, istudes kaksiratsa selle kerel nagu hobuse seljas. Korraga oli see hiiglasuur kala, roheline limane elukas, kes mind peatamatus sööstis enesega sügaviku poole kaasa kiskus. Üha suurema kiirusega vuhisesime üheskoos hirmuäratava musta sügaviku poole meie all.

Võpatasin unest ja arvasin, et keegi oli mind nimepidi hüüdnud. Mulle näis, et see oli Just. Aga kui ma põrandale vaarusin ja viimaks taipasin, kus viibin, oli kõik vaikne.

Lükkasin aknad pärani lahti ja nägin päikest punasena madalal fjordi kohal rippumas.

Viimase tilga veega, mis mulle vanamehe poolt eile toodud kannu veel oli jäänud, pesin veidi nägu ja käsi, riietusin ja panin oma asjad kohvrisse. Tahtsin siit esimese rongiga ära sõita. Pidin kohe teada saama, kunas see läheb. Kuid majas oli kõik vaikne. Vahest on all telefon, siis võin jaama helistada ja küsida, millal rongid lähevad.

Avasin ukse ja astusin koridori. Viivu seisin kõheldes oma toa kõrval oleva ukse juures. Kuid ma ei avanud seda. Võib-olla ei leia ma sealtki Justist midagi. Võib-olla ei ole kogu selles majas temast midagi muud järele jäänud kui too ülesvõte kummutil ilusast poisist, kes oma mütsi alt veidi häbelikult naeratab.

Läksin alla telefoni otsima.

Esimene uks, mille avasin, viis söögituppa. Mulle näis, et tunnen neid raskeid, kohmakaid, vanadusest luitunud ja jämedate jalgadega mööbliesemeid, mille kõik sahtlid olid tuhmiläikelise messingiga üle löödud. Teadsin juba ette ära, kus igaüks neist asetseb. Kuid telefoni seal ei olnud. Järgmisse tuppa viiv uks käis raskelt ja kriuksus valjusti, kui ma selle avasin.

Kogu mööbel oli siin kaetud tolmust halli riidega. Paljak keset äärtest värvitud põrandat näitas, kus oli olnud vaip. Katseks kergitasin üht katteriiet ja selle alt tuli nähtavale õige pleekinud, ebamäärast värvi plüüš, mille kinnikatmiseks ei paistnud mingit tarvidust olevat, kui nõrk kõhatus mu selja taga sundis mind kohkunult ümber pöörduma.

Vana teener seisis uksel, turukorv käevangus. Tema silmad vaatasid kurvalt ja etteheitvalt mulle otsa.

«Te peaksite parem ära minema,» sosistas ta vihaselt, otsekui oleks ta mind varguse pealt tabanud.

Mu küsimuse peale, kas siin telefoni ei ole, raputas ta nukralt pead, nagu oleks telefon leiutis, millest ta polnud kunagi varem kuulnud.

«Siin telefoni ei ole,» ütles ta ja astus uksele ette, justkui tahtes kindel olla, et ma midagi välja ei vii. Siis sulges ta meie järel hoolikalt ukse.

«Aga vahest te teate, kunas läheb rong, millel on ühendus Kopenhaageniga?» küsisin ma.

«Mina rongidega ei sõida. Ma olen nelikümmend üks aastat selle koha peal olnud.»

Jätsin ta sinnapaika ja hakkasin trepist üles minema.

Endiselt sosistades ütles ta mulle alt:

«Pärast seda kui vanaproua voodisse pandi, pole neis tubades keegi käinud. Aga ma ei räägi, et ma teid sealt leidsin.»

Viimase osa lisas ta juurde mingi erilise armulikkusena, enne kui juba argipäevasemalt teatas, et varsti serveeritakse hommikusöök.

Läksin oma tuppa ja jäin ootama. Endiselt ei olnud kusagilt kogu majast ühtki häält kuulda. Mingi halb eelaimus valdas mind. Arvan, et nende surnud, suletud tubade nägemine oli mulle hirmu peale ajanud.

«Homme tuleb ta mulle järele ja viib mind oma koju,» seisis Lise kirjas — selles kirjas, mis oli olnud põhjuseks, et ma vanglast otse siia sõitsin.

Ta polnud läinud. Tol päeval, kui Lise teda ootas, kukkus ta oma lennukiga harjutuslennu ajal alla. Kas ta oleks Lisele kunagi järele läinudki — ja toonud ta sellesse majja, kus on nii palju elutuid tube ja tolmuga kaetud igerikkust?

Kui tihti oli Just mulle öelnud: «Tänavu p e a d sa koos minuga meile tulema.» Lastena me fantaseerisime tema vanavanaisa kõveratest mõõkadest, mis võiksid teha meid võitmatuteks musketärideks, ja nende ärklis seisvatest täidetud kirstudest. Jõnglastena nende aia varjurikkast rahust ja fjordis ujumisest. Aga iga kord oli midagi vahele tulnud.

Oli ta samal kombel kutsunud Liset ja hiljem seda kahetsenud? Või olid Lise sõnad vaid tema enese unistuste väljendus?

Olin kindel, et Just poleks Liset ilma pealgi siia toonud. Niisama vähe, nagu ta oleks lasknud mind siia tulla. Ükski võõras ei tohtinud teada saada, et nende perekond elas muistsest hiilgusest, mis nüüd oli kadunud. Sellepärast rääkiski tema ema eile linnast nii põlglikult. Sellepärast kartiski ta igasuguseid kaastundeavaldusi, et uudishimulikud silmad ei märkaks, mis siin fassaadi väänkasvude lopsakate lehtede taga varjul on.

Kuid Lise kirjas seisis: *«Homme tuleb ta mulle järele.»* Kuidas võis ta?... Jah, võib-olla teadsin sedagi. Kindlasti oli Just ikka ja jälle rääkinud talle sellest majast, mida ta kunagi näha ei saa. Ikka ja jälle oli Lise oma lootuses pettunud. See oli ainult soovunelm, kui ta kirjutas «homme». Võib-olla sel hetkel tundus see talle siiski tõena. Samal ajal jättis ta lõplikult jumalaga minuga — nagu saaks ta ka seeläbi saatust ja Justi vannutada, et unelm tõelisuseks muutuks.

Nüüd oli mulle täiesti selge, et ta selles kirjas meid mõlemaid tunnistajaks oli võtnud, et ta tahab Justi — ja ainult Justi.

Ka hommikueinet sõime Justi ema toas. Ta istus samal kohal kus eile õhtul. Samas kleidis. Nagu põleks ta voodis olnudki. Eredas hommikuses valguses oli tema nägu niisama kahvatu ja veel rohkem väsinud.

Üsna solvunud näoga asetas Mogensen miniatuurse kohvikannu mu ette, aga kallas oma perenaisele teed, enne kui vimmas, vaenuliku seljaga toast välja kööberdas.

«Kas magasid hästi?» küsis Justi ema, ja ma valetasin kähku, et jah.

«Oojah,» lausus ta ohates. «Täna võime juttu ajada nagu kord ja kohus.»

«Jah, aga ma pean tagasi sõitma,» kostsin ma. «Tahaksin hea meelega esimesele rongile jõuda.»

«See ei või su tõsine nõu olla. Oleksin tahtnud nii paljust sinuga rääkida.»

Mina aga tahtsin siit minema saada.

«Kahjuks on see tingimata tarvilik.»

Ta lükkas teetassi enesest eemale ja vaatas mulle otse silma.

«Eile õhtul ma ei jõudnud kõike ära rääkida. Sa oled alati tema sõber olnud. Ta usaldas sind — vahest rohkemgi kui mind. Tahad sa mulle vastata, kui ma üht asja küsin?»

«Kui ma oskan.»

«Ma olen neil päevil nii palju mõtelnud.» Närviliselt murendas ta sõrmede vahel leivakoorukest laudlina peale. «Tagantjärele näib, et on nii palju, mida oleks võinud teisiti teha. Hiljuti tuli ta mu juurde ja palus, et ma teda aitaksin. Tead sa, et ta pidi lapse saama?»

«Tohoh,» ütlesin ma üllatatult.

«Kas sa seda ei tea?»

«Ei. Ma ei ole tükk aega Justist midagi kuulnud.»

«Ma arvasin, et ta on sulle rääkinud. Mulle näib, ta ütles ühel päeval, et sa tead seda — või saad seda teada.»

Ta viivitas, nagu poleks teadnud, kas praegu jätkata. Minu ainsaks sooviks oli, et ta vaikiks. Kuid ta ütles:

«Jah, ta pidi lapse saama. Ja ta palus minult abi, raha, et nad saaksid selle kõrvaldada. Ma ei saanud teda aidata. Ma heidan seda nüüd isegi enesele ette.»

«Sellepärast et te ei tahtnud, et nad seda teeksid?» küsisin ma.

«Ei, miks mitte?» Ta vaatas mulle hämmastunult otsa. «See oli ainus pääsetee. Ta on päris lihtne tütarlaps. Oleks täiesti mõttetu, kui Just niimoodi lapse saaks. Aga ma ei saanud teda aidata. Mul polnud selleks võimalust. Ja see teebki mind rahutuks. Ma ei tea ju, kui palju see talle tähendas.»

«Kas ta siis sellest tüdrukust ei hoolinud?»

«Ei hoolinud? Ma ju rääkisin sulle, kuidas lugu oli. Aga loomulikult tahtis ta tüdrukut hea meelega aidata. Kuigi ma ei suuda mõista, miks ta seda nii südamesse võttis. Tüdruk oleks võinud ju ise väljapääsu leida. Ta ei olnud küllalt korralik. Nad said tuttavaks alles Justi jõulupuhkuse ajal, nii et tüdruk ei pidanud kuigi kaua vastu.»

Tõusin, et teda katkestada. Kuid ta jätkas külma, hukkamõistva häälega:

«Nad on kõik ühesugused. Nii kui nad mundrit näevad, hakkavad nad kohe mehe järele jooksma. Tagantjärele aga tehakse nägu, nagu oleks see kõik armastus ja süütus.»

Tundsin tema vastu üha kasvavat viha. Nüüd aitab juba!

«Ma ei saa aru, miks te mulle seda kõike räägite. See ei puutu ju minusse ja ma ei oska teile midagi vastata.»

Kuid ma teadsin, et see puutub minusse. Just sai Lisega meie jõulupuhkuse ajal tuttavaks. Ma ei suutnud endale kujutleda, et ta samal ajal ka mõne teisega tuttavaks oleks saanud.

«Katsu ometi minust aru saada,» palus Justi ema. «Ma olen nii suurt muret tundnud. Usud sa, et Just vahest meelega surma otsis?»

«Just!»

«Veidi aega enne seda sain ma temalt kirja. Kui ma nüüd seda kirja loen, näib mulle, et tema sõnad saavad nii imeliku tähenduse. Aga see oleks ometi mõttetu. Me kõik oleksime ju pääseteed otsinud, kui... Kuula ise, mis ta kirjutab.»

Ta tõusis üles ja võttis kummuti ülemisest laekast mingi paberilehe. Ning otsekui otsis sealt, kuigi olin kindel, et ta seda kohta täpselt teadis.

«Esmalt räägib ta harjutusest, mis neil ees seisab. Seal see juhtuski. Ja siis ta ütleb, et tal on kahju, et ma ei leidnud võimalust teda aidata — aga et ta saab sellest väga hästi aru ja mul ei tarvitse endale selle pärast etteheiteid teha. «Ja ära ole mures, ema,» kirjutab ta siis. «Loomulikult ei ole ma mõelnudki abielluda, mille eest ka sina mind hoiatasid. Ma olen Liset armastanud, aga muidugi on sul õigus, et see ei too midagi head, kui ma ennast sel põhjusel temaga siduda lasen. Ega mul sääraseid mõtteid olegi. Ma ei või sellepärast kogu oma elu purustada. Ma olen seda talle öelnud. Aga kindlasti sa mõistad, et mu olukord on väga lootusetu...»»

Ta peatus ja vaatas mulle otsa.

«Need viimased sõnad teevadki mind rahutuks. Miks ta niimoodi kirjutab?»

«Et teile öelda, et ta ikka veel tahab, et te talle lapsest lahtisaamiseks raha muretseksite.»

Tume viha kasvas minus järjest tugevamaks. Kuidas julgevad nad sel kombel kohelda teist inimest — kohelda Liset? Just oli mu sõber. Võttis ta minult Lise üksnes selleks, et proovida oma mehevõimeid ja saada endale tüdruk, kes tema uuele eluviisile ja mundrile sobiks?

Veelgi paremini mõistsin ma Lise kirja ja põhjust, miks ta nii innukalt selle eest pidi võitlema, et see, mida ta Justiga — või Justist — oli unistanud, täide läheks.

«Oled sa selles kindel?» küsis Justi ema, pisut kohkunud mu sõnade tooni üle. «See on mulle nii palju südamevalu teinud.»

«Jah, olen kindel,» vastasin ma.

Miks ta iseenesele seda kometit mängis? Ta oleks pidanud seda ju niisama hästi mõistma nagu mina. Et Justi kirjas ei leidunud midagi muud, kui et on kahetsusväärne, et tema seiklusel oli tagajärgi, ja et kõige rohkem kahju on, et sellest olukorrast ei ole võimalik pääseda seda pilti määrimata, mille tüdruk temast endale on loonud.

«Aga need viimased sõnad? Ta kirjutab ju ometi: «Mu olukord on lootusetu.»»

«Kuid nad on ülearused, kui te kujutlete, et ta sellepärast ise endalt elu pidi võtma, et te talle seda raha ei muretsenud, mille ta muide vist ka oma isa käest oleks võinud saada!»

«Oma isa käest! Ei, Just oli selleks liiga uhke, et oma isalt säärasel juhul abi paluda. Kui tal tõepoolest abi tarvis oli, tuli ta alati minu juurde. Seda peaksid sa ju isegi teadma?»

Võib-olla oleks tema isa soovitanud tal tüdrukuga abielluda. Ent kui ta tarvilikuks oleks pidanud aidata, küllap ta selleks siis ka võimaluse oleks leidnud. Ema aga istus siin ümbritsetuna surnud asjadest, mida ta ei julgenud realiseerida, et see linnas teatavaks ei saaks.

«Just ei söandanud oma isalt sedagi paluda, et ta teda õppimisel toetaks, olgugi et ta seda kangesti oleks tahtnud,» jätkas Justi ema. «Ei Just ega mina tahtnud talle mingi hinna eest tänuvõlglased olla. Kui sa teaksid, kuidas ta meid on kohelnud! Alati. Sellepärast ei võinudki ma «ei» öelda, kui Just rääkis, et ta tahab lenduriks hakata. Võib-olla oleks sellest kord midagi muud välja tulnud. Aga nüüd... Ka see on tema isa süü. Alati peab ta lõhkuma ja raiskama. Ka minu raha on ta ära raisanud. Muidu oleksin Justile võib-olla niisuguse hariduse suutnud anda, mida ta soovis. Aga nüüd on hilja.»

Ta puhkes taas nutma.

Ja nüüd viimaks ma mõistsin, mida ta enesele õieti ette heitis. Et ta oli nõudnud, et Just nende vahel valiks, — aga ei olnud küllaldaselt arukas olnud, et tema valikut heaks kiita.

Nüüd mõistsin ka seda maja — mis oli tema lagunev varjupaik ümbritseva tõelisuse ja teiste arvamuse vastu.

Kui ta pärast äpardunud abielu koju tagasi pöördus, ei möönnud ta seda, vaid tõi ettekäändeks, et tuli oma ema põetama. Ka seda ei möönnud ta kunagi, et oli oma raha abielu kestel ära elanud. Ta sulges villa välismaailma eest ja laskis kõigel laostuda, kuna ema pangasumma üha kiiremini kokku kuivas. Otsekui vang istus ta oma toas kõigi nende surnud väärtuste ja mälestuste keskel, Mogensen valvuriks ning garanteerijaks, et keegi akendest sisse ei vaataks ja nende perekonna laostumist ja allakäimist ei märkaks. Ta loovutas Justi mehele, sest tal endal polnud võimalust teda heasse kooli panna ja nõnda toita ning riietada, et linnas rääkima ei hakataks.

Ent ta nõudis Justilt, et ta valiks, — ja Just valis. Ta valis surma.

KOJUTULEK

Rässakas, kinninööbitud tolmumantlis mees, kes kupeeuksele kõige lähemal istus, küsis — õige raskesti arusaadavas segakeeles, mida on võimatu edasi anda —, kas ei võiks akent tõmbuse pärast natuke rohkem koomale tõmmata.

Noormees ja neiu tema vastas ei saanud sellest aru. Kuid akna juures istuv mees sai — oli ta kunagi ju ise säärast saksa ja taani sõnadest koosnevat keelt osanud ja tarvitama pidanud.

Ta seletas ära, mis tolmumantlis mees oli öelnud.

Neiu noogutas nõusolevalt ja noormees tahtis tõusta, et akent sulgeda, kuid sakslane kargas teenistusvalmilt juba enne jalule ja pani ise akna kinni.

Ta jäi kupee akna juurde viivuks seisma ja möödalendavat maastikku vaatlema. Nagu akna juures istuv meeski, oli ta seni vaikselt oma kohal istunud ega olnud end tutvustanud. Kui ta nüüd uuesti maha istus, pöördus ta kõigi kupees viibijate poole märkusega, et see on ilus maakoht, kust nad praegu läbi sõidavad.

Noormees noogutas nõusolevalt, ja sakslane jätkas:

«Oleme küll õige lähedased naabrid, aga teil Taanis on siiski hoopis teine loodus.»

«Olete Saksamaalt?» küsis noormees.

«Seda küll.»

Natukese aja pärast lisas ta seletuseks:

«Olen praegu puhkusreisil. Jään siia kolmeks nädalaks. See on väga meelitav mõte. Taanlased on alati abivalmis ja nende seltsis on mõnus viibida.»

Kui keegi midagi ei vastanud, jätkas ta:

«Nagu mäletan, on siin palju ilusaid kohti.»

«Vist olete siin juba varemgi käinud?» küsis neiu, kes sellest, mis sakslane ütles, nüüd natuke juba aru sai.

«Seda küll, olen siin juba varemgi käinud. Oskan ka teie keelt, eks ole? Juba ammu oli mul soov, et saaksin veel kord siia tulla ja neid kohti jälle näha, kus ma tookord olin.»

«Olite siin vist sõja ajal?» küsis akna juures istuv mees temalt saksa keeles.

«Jah, just nii, olin küll...» Sakslane vaatas talle otsa, jäi vakka ja pööras oma pilgu kõrvale.

Noormees köhatas, otsekui leides, et see, mida küsiti, oli liiga taktitu.

Sakslane istus natuke aega vaikides, kuid polnud nähtavasti loobunud mõttest keskustelule hoogu sisse saada.

«Väga hea, kui võib sõbrana tagasi tulla. Me kõik tahaksime seda ju hea meelega. Olen alati öelnud, et tookord oli tegemist lihtsalt arusaamatusega.»

«Sellest on ju nüüd palju aega tagasi,» ütles noormees.
«Jah, eks ole? Väga palju aega. Kaugemalt vaadates näeb kõike selgemini.»

Ta märkas, et tema käed olid jälle värisema hakanud, ja peitis nad tasku. Ta oli pöördunud akna poole, selg kupee, sakslase ning noormehe ja neiu poole. Kuid nende häälte eest polnud ta oma kõrvu sulgeda saanud.

Sellest oli hulk aastaid tagasi, kui ta seda keelt viimati kuulis, — ja nüüd näis, nagu oleks see keel iseenesest kutsunud esile mõttekäigu, mida ta tahtis tagasi tõrjuda, millega ta üldse ei tahtnud tegelda. Selles keeles väljendatuna kõlasid isegi kõige enesestmõistetavamad lõppjäreldused mõnitusena. Ja tema polnud suuteline sellest mööda minema õlakehituse ja sõnadega «palju aega tagasi». Selle pidi ta jätma teistele.

Sel päeval, kui ta koju tuli, polnud naine teda oodanud; ta viibis Malmö lähedal põgenike laagris ja juhuse tõttu saabus ta laevaga mitu päeva varem kui lubatud; Vabasadamast helistas ta naisele — see päev oli otsekui algus. Oli sellest palju aega tagasi? Ta pidi kõigega uuesti kodunema. Ta käis võõrana ringi — talle näis imelikuna, kui võrd kõik oli teistsugune, kui ta mäletas, või kui vähe ta mäletas. Ta ei mäletanud nende nime, kes elasid kõrvalkorteris. Ta tundis halvasti isegi omaenda toas olevaid asju, valgust nende kohal, asjade raskus tundus talle teistsugusena, kui ta oli endale kujutlenud. Isegi naise juuksed, mis olid ütlemata heledaina tal meeles, ei olnud niisugused, nagu ta neid mäletas. Nad olid niisama ilusad, aga mitte sellised, nagu nad tal meeles olid. Tema piibud olid talle võõrad. Iialgi enam ei hakka ta neidsamu piipe suitsetama. Näis, nagu peaks ta kõike uuesti otsast peale alustama. Peaks kõigega uuesti kodunema, alles nüüd elu alustama ja end ümbritsevaid asju avastama.

Ikka veel ei tundunud nad talle tuttavana — veel nüüdki tabas ta end vahel sellelt, et tundis omaenda tubades midagi võõralt ebareaalset. Tegelikult ta ei elanudki neis tubades — polnud selleks võimalust saanud.

Võis siis öelda, et sellest oli palju aega tagasi?

Kümme aastat.

Seda oligi uus arst öelnud.

«Pidage meeles, kümme aastat on igale inimesele pikk aeg. Aga vabandage, et see vaid üllatas mind — just sellepärast, et kümme aastat võivad säärases olukorras nii pikana tunduda. Aga see on ju kõige parem teile, muidugi kui teie abikaasa võib teid põetada ja ennast teie heaks ohverdada. See peaks suureks toeks olema. Katsume tublid olla, et ma teid võimalikult pea koju saaksin saata — nii teie enese kui ka teie abikaasa pärast.»

See mees oli juba mõne nädala eest peaarstiks määratud — aga see oli esimene kord, kus ta tema jutule läks. Ta oli palunud, et teda koju lubataks, ja arsti küsimuse peale, kas tal on kedagi, kes tema eest hoolitseks, vastanud jaatavalt.

«Haigetalitaja?» küsis arst.

«Ei, mu naine.»

«Teie naine. Jah, aga kui kaua te siis abielus olete olnud?»

Ta ütles seda.

«Ja teie naine on suutnud kõik need aastad teie eest hoolitseda?» Arst oli ilmselt üllatatud.

See oli tema mõtted uutele rööbastele juhtinud — ja tohutult suurendanud tema kärsitust. Selleks aitasid kaasa ka kirjad — nüüd, mil temas rahutus oli tärganud, näis talle, et iga sõna naise kirjades võiks tõlgitseda kahel viisil. Ja veel rohkem suurendas tema rahutust see, mida kirjades polnud öeldud.

Ta teadis, et see ei ole õige. Ta ei tohiks võrrelda — nad ei võinud kirjutada teineteisele sedasama mis siis, kui ta esimest korda ära saadeti. See oli võimatu — juba ainuüksi sellepärast, et neil ei olnud enam lootust, sama lootust ja samu ootusi. Korduvalt oli ta koju tagasi tulnud, näiliselt tervena või vähemalt paranevana, aga ometi pidi jälle ära sõitma.

Ta oli ju isegi lakanud uskumast, et lõpuks saabub aeg, kus ta tõesti viimast korda peab kodunt lahkuma.

Talle oli selge, et juba ainuüksi sellepärast pidid nende kirjad teistsugused olema. Kuid see ei vähendanud tema rahutust.

Tol ajal ei saanud ta kunagi kirju. Kirjad, mida naine talle Punase Risti kaudu saatis, ei jõudnud kunagi pärale. Võib-olla polnudki sellel tähtsust. Tal ei olnud ka naise pilti. Aga oma mõtetes oli tal tema pilt — ja kui tal selleks vajadust oli, võis ta seda sealt välja võtta ja vaadata, ilma et keegi sellest midagi oleks teadnud.

Sakslane lahkus Ringstedis. Korjas oma asjad hoolikalt kokku, jättis kõigiga ükshaaval jumalaga ja soovis neile head reisi.

Noormees ja neiu istusid natuke aega sõrmi põimides ja vaatasid teineteisele tihtilugu silma. Sakslane oli vestlust jätkates kuni viimse hetkeni nende tähelepanu köitnud.

Hiljem aga lausus neiu:

«Peab siiski õige naljakas olema.»

«Mis peab naljakas olema?» küsis noormees.

«Sellele maale tagasi tulla, kus varem sõjas oldi.»

«Ega see ju õigupoolest sõda olnudki,» õiendas noormees.

«Ei,» ütles neiu. «Aga oli ometi neid, kes nende vastu võitlesid. Ja nende hulgas olid ka kõik need, kes inimesi taga ajasid ja püüdsid, eks ole?»

«Need olid SS-lased,» seletas noormees.

«Oli ka tema üks nendest?»

«Kust mina seda tean. Aga ta oli igatahes õige mõnus mees. Ega ometi piirile saa üles panna silti kirjaga «Sakslastele sissepääs keelatud»? Sellepärast et nad kunagi meie maad okupeerisid.»

«Muidugi.»

«Ja ega nüüd ole sellel enam tähtsustki,» ütles noormees. «Nüüd ei saa sakslased sel kombel meile ju midagi teha. Vesinikupommidega — ja mis nad kõik ei ole — ei sõdita enam nii nagu enne. Niisugust sõda nagu varem ei tule enam iialgi.»

«Muidugi,» ütles neiu taas.

«Ja need pommid võivad neid niisama hästi tabada kui meid.»

«Meil on ju ka — nojah, tahtsin öelda, et oleme nendega ju nagu liidus või midagi selletaolist?»

«Sa mõtled seda Euroopa armeed,» seletas noormees. «Sakslasi ei saa ometi eluaeg maoli maas hoida. See on ju suur rahvas — ja ega ta vist teistsugune ole kui teised rahvad.»

«Vabandage,» ütles akna juures istuv mees. «See on võib-olla rumal küsimus. Aga kas keegi teist okupatsiooniajast midagi ka mäletab?»

«No ikka,» kostis neiu viivitades. «Mu ema oli kusagilt talust leiba toomas, kui seal keegi maha lasti. Ja pimendamine, ja ...»

Ta jäi vakka ja vaatas pisut kohkunult küsijale otsa.

«Mina mäletan tagantjärele kõige paremini kogu seda omavahelist nääklemist,» täiendas noormees. «Neil polnud kunagi üksmeelt. Mõned tahtsid tingimata suure hulga inimesi maha lasta, teised aga olid selle vastu. Ega nad vist selleski ühel meelel olnud, keda oleks tulnud maha lasta. Aga sellest on ju nii palju aega tagasi.»

«Jah,» lausus mees, kes oli küsinud. «Ja teie olite siis nii noored. Ma ainult mõtlesin ...»

Kuid ta ei lõpetanud oma lauset.

«Teie elasite kõik vist ise kaasa?» küsis neiu.

«Me olime selleks ju sunnitud.»

«Selge see,» õiendas noormees taas. «Eks meie sinuga olnud ju ka. Ainult me olime siis alles lapsed ega mäleta kuigi palju.»

«Aga võib-olla tegite teie midagi sellest ise läbi?» küsis neiu.

Vastust ta ei saanud. Mees oli jälle akna poole pöördunud ja nähtavasti ei kuulnudki teda. Peene joonena ulatus tema kael liiga suurest kraest välja.

Veidi aja pärast jõudsid nad pärale. Mehel pidi kohver peaaegu maha kukkuma, kui ta tahtis seda võrgust võtta.

«Hoplaa!» ütles noormees, kargas üles ja püüdis kohvri kinni.

«Tänan!» ütles mees ja pani käest kohvri, mille teine talle ulatas. Hämmastusega täheldas neiu, kuidas mehe käed värisesid.

Naine oli aknal, kui auto saabus. Ta nägi oma meest sealt väljuvat ja autojuhile maksvat. Mehel kübarat peas ei olnud — paljak tema pealael oli veelgi laienenud. Isegi siit ülalt võis näha, kuivõrd harvad olid juuksed selle ümber. Ta ise kandis oma kohvri üle kõnnitee ja uksest sisse. Üles ta ei vaadanud.

Naine oli ikka veel veidi segane, ette valmistamata. Mees oli alles äsja peajaamast helistanud. Samuti nagu tol korral, kui ta tagasi tuli. Ka siis helistas ta ootamatult — ja hetk hiljem peatus all auto. See oli imestamapanevalt sarnane tänase looga.

Kui hästi naine seda päeva mäletas — kui ta tahtis. Esimeste hetkede ebakindlust, mis sulas nagu liiga varajane lumi, kui nad viimaks arglikult teineteisele lähenesid. Ja sellele järgnenud päevi — pikki, päikeseküllaseid ning joovastavaid, nagu pidu, mis kestis päevast päeva.

Kui elavalt mäletas ta iga üksikasja — ja ühtlasi valuga, kui talle meenusid argipäevad, mis järgnesid. Alguses armastas mees vaikida ega rääkinud midagi sellest, mis oli olnud. Kui ta pärastpoole, palju kuid hiljem sellest rääkima hakkas, ei paistnud lõppu enam tulevatki. Ta rääkis ja rääkis, seoseta ning sageli korrates — nädalaid, kuid. Tema käte värisemine suurenes. Ühtlasi

unistas ta tööst, mida ta jälle tahtis tegema hakata. Arst laitis selle mõtte maha. Kuid sellest hoolimata tegi ta katset. Katse ebaõnnestus, ta heitis meelt, tegi uuesti katset, kuid ikka asjatult. Siis saadeti ta ära, väites, et ainus asi, mis aitab, on pikaajaline puhkus ja kodunt eemalolek. See kujunes õige pikaks, kuid ei aidanud teda. Ta tuli tagasi — aga pidi uuesti ära minema. Ikka ja jälle.

Kui naine vähese aja eest sanatooriumiga rääkis, öeldi sealt, et varem kui viie-kuue kuu pärast ei maksa tal meest tagasi oodata. Ja nüüd äkki tuli ta. Ilma et oleks kirjutanudki. See tuli naisele täiesti ootamatult — ja heidutas teda ning tegi talle muret.

Ta läks esikusse. Trepilt kostsid mehe sammud. Õige aeglased. Naine seisis vastu ust nõjatudes ja ootas — kuulatades tema samme ja midagi iseendas. Siis tuli talle meelde, et ta peaks aitama tal kohvrit üles tuua, — ja avas ukse, kui mees seisis juba trepi vaheplatvormil.

Ta võttis mehe käest kohvri ja tõi esikusse. Mees pani oma palitu varna. Vaatas hetke nagu midagi oodates naisele otsa ja astus siis kõheldes tuppa.

«Rõõmustav sind jälle näha,» sõnas naine. «Ja üllatav.»

«Tänan. Uus peaarst andis mulle loa sõita, kui ma talle peale käisin, — katseks,» naeratas mees vabandavalt. «Ma ei tahtnud kirjade kirjutamise ja kokkurääkimise pärast ärasõitu edasi lükata. Aga ma ei tee tüli ...»

«Sugugi mitte, kallim! Ma oleksin ometi võinud sulle vastu tulla. Oleksin teinud seda hea meelega. Kuidas sul reis läks?»

«Tänan, hästi.»

«Võta ometi istet.»

Väsinult vajus mees lähimale toolile.

«Kas ma ei teeks sulle midagi süüa? On sul kõht väga tühi?»

«Ei, ei.»

«Aga kohvi?»

«Sain aurupraamil.»

Naine seisis ikka veel püsti.

«Sa näid üsna hea tervise juures olevat. Kuidas sa end nüüd tunned? On sul seekord parem?»

«Ma ise arvan seda küll.»

Imelik, kuidas kõik jälle meelde tuli, kui ta teadis, et tema eest hoolitsetakse, teda hoitakse ja põetatakse. Kord oli talle sootuks kummalisena tundunud, et ta üldse elabki. Vestfaalis töökolonnis viibides oli ta täiesti kindel, et ta sealt enam iialgi eluga ei pääse. Kui ta kartulipõllul haigeks jäi, teadis ta, et kõik on möödas. Teda päästis asjaolu, et teda ei ustud. Kui ta maha kukkus, peksid valvurid teda jalaga, kuni ta enese jälle jalule ajas. Ühel hommikupoolikul minestas ta viis korda, aga iga kord lõid nad teda, seni kui ta püsti tõusis ja tööd jätkata püüdis, et nende piinamise käest pääseda. Viimaks oli ta jäänud täiesti ükskõikseks ja igatsenud vaid surra, kui teda ei taheta uskuda ja laagrisse tagasi lasta.

«Kuidas su käsi seal käis?» küsis naine. «Mul jäi su kirjadest mulje, et seekord olid sa rohkem rahul kui varemalt?»

«Oojah. Ma ... vähehaaval olen ma sellega ju nii-öelda ära harjunud ... ja nemad minuga. Nüüd on kõik juba nii tuttav.»

Teda päästis asjaolu, et ei ustud, et ta haige on. Nende kohta, kes haigete barakki sattusid, oli juba ette teada, et nad on kadunud. Ta ei mäletanud kedagi, kes sealt tagasi oleks tulnud. Vangid rääkisid, et sakslasest arst ise tapnud nad. Aga võib-olla oli asjaolu, et nad kõik surid, tingitud sellest, et ta sai patsiendid alles siis, kui oli juba hilja. Tee laatsaretist välja läks alati krematooriumi kaudu.

«Kas ma tõesti ei võiks sulle midagi anda?»

«Ei, tänan. Mitte praegu. Kas sa ei tahaks istuda — või jäi sul mõni töö pooleli?»

«Ei, sugugi mitte.» Kuulekalt istus ta mehe vastu toolile.

«Kuidas su enese käsi on käinud?» küsis mees.

«Tänan küsimast. Olen sellest ju kirjutanud, eks? Aeg on pikk, kui oled üksinda.»

«Jah. Olen sellele mõelnud.»

«Sellele mõelnud?»

Seal polnud nad kunagi üksinda. Viimases lõpus magasid nad kolm meest igal naril. Nii vähe oli ruumi, et nad võisid ainult kordamööda pikali olla, kuna teised kaks kükitasid nari jalutsis ja ootasid, kunas nende kord tuleb.

«Jah, viimasel ajal olen ma selle üle palju mõelnud. Sinu elu üle. See on täiesti võimatu — pool eluaega oled sa siin üksinda ja ootad. Ja kui ma sinu juures kodus olen, siis pead sa haigepõetaja olema — või jälle kartma, et mu haigus uuesti tagasi tuleb.»

«Armsam, miks sa ometi niimoodi räägid? On seda vaja? Miks me ometi peame sellest rääkima?»

«Võib-olla ei ole seda tarvis,» ohkas mees väsinult. «Muidugi mõtlesin minagi — ei, lootsin, et seda ei ole tarvis. Et ma ainult astun tuppa ja me näeme teineteist, ja sellest on küllalt. Sa suudled mind ja ma võtan su ümbert kinni, ja sellest on küllalt, ja kõik...»

«Tõesti, kallim.» Naine tõusis püsti ja läks mehe poole.

«Ei, ära saa minust valesti aru,» ütles mees ja peatas teda. «Ka mina püüan sinust õigesti aru saada. See oli ainult unistus — hetkest, mida tegelikult ei ole olemas.»

«Miks sa tahad mind piinata — ja iseennast? Sa peaksid ka iseenese peale mõtlema.»

«Ma ei taha sind piinata — sugugi mitte. Ja see on mulle täiesti selge. Tahaksin sulle hea meelega seletada, mida ma mõtlen. Kümme aastat on pikk aeg...»

«Kas me ei võiks sellest hiljem rääkida?» palus naine. «Mispärast just praegu?»

Kaks aastat või kümme aastat. Mõnes olukorras võib iga päev tunduda ütlemata pikana. Seal oli iga päev niisama pikk, nagu ta oli raske. Kui tal poleks olnud mõelda oma naisele, ei oleks ta seda võib-olla üle elada suutnud. Kuid see muutis olukorda. Ta tundis, et ta ei ole täiesti üksi, ta teadis, et on miski, mis on seda väärt, et ta vastu peaks.

«Sellepärast, et peame kord kõik südamelt ära rääkima,» vastas mees. «Su elu on võimatu.»

«Ei, kallis. Mul oled ometi sina.»

«Aga ma ei ole seda ohvrit ära teeninud. Ei, ära katkesta mind. Ma tean, mis su abi mulle on tähendanud — ja et ta kahtlemata on põhjuseks, miks ma praegu olen nii kaugel, nagu ma olen. Aga ükski ohver ei ole õigustatud, kui talle ei järgne tasu. Ta kaotab mõtte. Kasutu ohver on passiivsus. Paigalseis. Surm.»

«Sa räägid nii imelikult,» ütles naine. «Sa armastad ometi mind — ja mina sind. Kas see ei ole tasu?»

«Ei. Ma olen kõik läbi mõelnud ja tean, et mul on õigus. Sa ei armasta mind ega hakka iialgi armastama. Ma ei suuda midagi lunastada — ma ei suuda sulle täiuslikku õnne pakkuda.»

«Oh ei, ei.» Tema hääl oli nutune. «Kunagi olime ometi nii õnnelikud.»

«Aga ega sa sellepärast või ennast ohverdada — mälestustele. Ja mina ei või seda nõuda, ega tahagi.»

«Kallim...»

Ta langes mehe tooli ette põlvili ja peitis oma näo tema rüppe, ning kogu tema keha vappus ägedast nutust.

Kord oli ta näinud nii palju pisaraid, oli näinud nii palju valu, nii palju häda ja viletsust. Ja ta oli mõelnud, et see ei tähenda midagi, et nad end alandavad — kui nad vaid eluga pääsevad. Et nad nagu loomad võitlevad leivakoorukese pärast — kui nad vaid suudavad välja kannatada ja koju tagasi pöörduda. Enesealalhoiutung andis neile jõudu võitlust jätkata — ka siis vastu pidada, kui ei paistnud mingit lootust olevat. Ja ta arvas, et kui ta oma naist kunagi veel näeb, siis pole sellel tähtsust, kuidas nad vahepeal on elanud.

«Ma olin kaua aega kinni,» ütles mees. «Ja pärast seda olin uuesti kinni, veelgi kauem — haiglates, sanatooriumides ja terviseparandusel. Meil ei tarvitse sellest jälle rääkida. Ma tean, et sa usud minusse, usud, et ma võitlen vabakssaamise eest, et ma ei ole alla vandunud — ja see kõik tuleb vaid sellest, et mu närvid ei taha sõna kuulda.»

Naine noogutas nuttes.

«Aga sina ei või ühes minuga vangis olla. Sa ei tohi seda. Võib-olla suudan ma üksnes ise — ja kõige paremini ise — ennast vabaks võidelda. See ei ole niisugune asi, mida inimesed üksteisega võivad jagada — see on vaid ühine valu. Sa pead elama...»

«Aga sina?»

«Kas sa ei igatse?» küsis mees.

«Jah, last,» sosistas naine tema rüppe.

«Ja meest?»

«Ah, sina! Miks sa mind piinad?»

«Ma tahan sind aidata. On mul õigus?»

«Oh, sa oled nii hea. Ma tunnen end nii viletsana. Niimoodi rääkides teed sa mu nii väikeseks, paned mind häbi tundma.»

«Ei,» vastas mees. «Ei. Nõnda peab olema.»

«Aga ometi ei ole nõnda!» hüüdis naine. «Ei — peaaegu ei ole. Ma ei t a h t n u d sind petta — aga aeg, igatsus, alaline mure ja valu. Ei, sa ei suuda mind mõista. Me oleme elanud otsekui teine teises maailmas — sa ei suuda mind iialgi mõista. Ei! Ei! Miks sa ometi tahtsid seda? Nüüd hakkad sa mind vihkama. Ja sa ei usu mind, kui ma ütlen, et ma ei ole kunagi armastanud kedagi teist peale sinu. Ja ma ei ole tõesti kunagi kedagi teist armas-

tanud! Ma tean, see ei tee asja paremaks, vaid hoopis vastupidi. Aga nõnda see on.»

«Mispärast ei peaks ma sind uskuma — sind praegu uskuma?»

Ühel õhtul, kui nad olid teel põllult laagrisse, hüppas üks vang kolonnist välja ja pistis mööda teed jooksma. Ta lasti maha, enne veel, kui ta oli viie meetri kauguselegi jõudnud. Põgenemise õnnestumiseks polnud isegi üht võimalust sajast. See oli ilmne enesetapp. Keegi uustulnuk rääkinud, et tema naine elavat kodus kellegi teisega. Neid polnud palju, kes mõistsid, et pärast kõike seda, mis nad olid läbi elanud, võis mõni mees niiviisi toimida. Sellega võrreldes, millega neil praegu tuli heidelda, oli see nende meelest hirmus väiklane. Tema aga polnud neile tol ajal õigust andnud.

«Tahan hea meelega püüda sind mõista,» ütles mees. «Ja mulle näib, et suudan seda üksnes siis, kui ma iseenesele täit aru annan, mida kõik need aastad mulle on tähendanud. Ma olen lüüasaamise osaliseks saanud, sellepärast peab meiega niimoodi minema.»

Ühel päeval kaotas üks norralane tasakaalu ja lõi üht valvuritest, kes olid julmalt kohelnud kedagi düsenteeriahaiget vangi, kes oli oma sängi täis teinud. Norralane seoti posti külge kinni ja teda hakati kordamisi piitsutama, kuna teisi vange sunniti seda pealt vaatama. Kahe päeva pärast ta suri. Siis märkaski ta esimest korda, et tema käed värisevad.

Naine oli püsti tõusnud, mehe pilk seiras teda. Ta kattis oma näo kätega.

«Ära vaata mind,» palus ta. «Ära vaata sedaviisi. Tahaksin, et oleksin surnud.»

«Sa saad minust kogu aeg valesti aru. Ma tahaksin, et minu arusaamine saaks ka sinu omaks. Me mõlemad peame vabaks saama. Kuula mind. Kui ma rongiga siia sõitsin, istusin ühes kupees kellegi saksa turistiga . . .»

«Sina?»

«Jah. Ta oli suureline ja kelkis, näis mulle. Kogu keha kiheles mul vastikustundest, kui ta rääkis siinsest sõbralikust maast, mida ta j ä l l e n ä h a tahtvat. Jah, arvan, et vihkasin teda. Samas kupees oli ka paar üsna noort inimest. Kui sakslane oli läinud, rääkisid nad temast. Ma küsisin neilt, kas nad mäletavad midagi okupatsiooniajast. Nad ei mäletanud mitte kui midagi. Tolle noore neiu ema olnud ühes talus, kus keegi maha lastud. Kõik muu oli neile ajalugu — kauge ja ebareaalne, arvan ma. Ja äkki hakkasin seda sakslast nägema n e n d e silmadega. Mis õigus on mul teda vihata? Ma ei tundnud teda. Sakslasi on palju. Ma tunnen ainult väheseid neist — neile ei soovi ma midagi head. Aga teda ma ei tundnud. Ta oli reisil — üksinda. Ta olnud sõjaväes. Ma mõtlesin, missugusena leidis ta küll oma kodu eest, kui ta sinna tagasi jõudis. Perekond laiali pillatud — kodu võib-olla pommidest purustatud — omaksed tapetud? Naine teisele mehele läinud? Kust mina seda võisin teada? Ainult et ta ise oli nähtavasti lüüa saanud. Kui paljud neist endist küll tol ajal võisid kannatada saada?»

«Mis lüüasaamisest sa kogu aeg räägid? Sinu lüüasaamine. Kus siis s i n a lüüasaamise osaliseks oled saanud?»

«Jah, olen saanud,» vastas mees. «Mul ei olnud küllaldaselt jõudu ennast püsti ajada — ma jäin nende piinamistele alla. Aga oleksin ma võinud neile noortele seal kupees öelda: «Mõned tema kaasmaalased on mind piinanud, nii et mu käed veel tänapäevalgi värisevad.» Mida see oleks neile õpetanud? Mitte kui midagi. Kuidas saame neid hea ja kurja vahel vahet tegema panna, kui me ei ole neid õpetanud nägema seda suurt, mida too aeg sisaldas? Ma ei usu, et seda saab varjata, mida me läbi elasime. Aga oli ka midagi muud, midagi suuremat. Me ei või sellega leppida, et nii põlg . . .»

«Ja seda ütled sina?»

«Jah, nüüd ütlen ma seda,» vastas mees. «Võib-olla liiga hilja. Kui mul laps oleks olnud, oleksin õpetanud teda mõistma, mille eest me võitlesime . . .»

«Ja kannatasime.»

«Valu on meil kõigil ühine. Ka neil, kes seda näha ei taha.»

«Võib-olla,» lausus naine viivitades.

«Ma arvan, et ta närib südant meil kõigil, kes me tol ajal mõistmiseks küllalt vanad olime. Kui see vaid vilja kannaks . . .»

«Ja mis kasu meil sellest on — sinul ja minul?»

«Me peame end vabaks tegema.»

«Aga mina tahan üksnes sind. Ja sina hakkad mind nüüd põlgama — alati. Sa räägid praegu nii hästi. Aga sa pead seda meeles — ja ükskord kasutad seda mu vastu. Ja kui sa seda ei tee, siis pean mina seda meeles ja kardan seda.»

«Ma tahan andestada,» ütles mees. «Üksnes andestada. Kui see sind aidata saab. Võib-olla tunnen ma ise hirmu. Sa oled minu jaoks pilt — pilt, mis kõik need aastad ühesugune on olnud. Ja selle pildi pärast unustasin ma sinu. Sa ei ole vähem ilus kui tol ajal — kuid aeg ei ole paigal seisnud. Ainult minul, sest ma olin tol ajal tegevuseta. Võib-olla saan ma nüüd tõesti terveks. Kui me vaid vabaks saame, mõlemad . . .»

«Kas siis iialgi ei saa enam nii olla nagu varemalt?»

«Tead sa ehk ise vastust selle kohta?»

«Ei,» ütles naine pead langetades.

«Aga mina olin lõppude lõpuks aus,» rõhutas mees. «Viimaks ometi oli mul selleks julgust. Võib-olla ükskord . . .»

Samal ajal kui eesriie kerkis, lakkasid orkestrandid mängimast. Ta kustutas tule noodipuldi kohal ja hakkas oma asju kokku pakkima. Hetkeks pimestas tugev rambivalgus lavalt tema väsinud silmi, nii et ta midagi ei näinud. Kuid peagi harjus ta sellega.

Teised väljusid lavapõranda all oleva ukse kaudu. Nad läksid kikivarvul, et mängu mitte segada. Ise jäi ta viivuks seisma ja t e d a vaatama, nautides tema ilusat häälekõla, kui ta pinnis kaht noormeest, kes mängisid tema austajaid. Seejärel hiilis ta teiste järel välja. Kapellmeister hoidis ust lahti, oodates, et ta tuleks. Ettevaatlikult sulges ta selle tema järel, soovis talle head ööd ja läks. Pärast viimase vaatuse prelüüdi oli neil kõigil lahkumisega kiire.

Uksehoidja tõstis ajalehelt vaevalt silmi ja ütles:

«Head aega, Caspersen.»

Tänavail valitses vaikus. Oli too ebareaalne aeg enne kino- ja teatrietenduste lõppu. Trammivagunid logisesid tühjalt mööda ja kõnniteel võis täiesti vabalt liikuda.

Ta muheles endamisi ja viibutas paremas käes hajameelselt viiulikasti, unustades, millist kallist aaret see sisaldab. T e m a hääl helises ta kõrvus. Veerand tunni pärast lõpeb etendus; seejärel tulevad väljakutsumised — t e d a kutsuti tavaliselt palju kordi välja. Pärast seda ümberriietumine — ka see võtab aega. Siis võib-olla läheb üks või teine tema gardercobi lobisema — neil on pärast seda alati nii palju rääkida. Küllap möödub tund aega, enne kui ta saab teatrist lahkuda.

Caspersenil oli aega küll. Suur hulk aega tuli surnuks lüüa. Ta läks üle tänava ja astus kohvikusse.

Halastamatult, inkvisiitorlikult ja piina valmistades paiskus külm laevalgus talle vastu. Ta tundis vajadust viiulit ära peita. Pista ta palitu hõlma alla ja teda seal varjata. Peaaegu kõik lauad olid vabad. Suur rahvavool teatrist polnud veel alanud — ja pealegi suundus sellest kohvikust alati mööda, kuigi ta asetses nii lähedal. Caspersen istus ühe nurka asetatud laua äärde ning lükkas viiulikasti vargsi seina ja tooli vahele.

Laudlina oli määrdunud ja paistis elektrilampide valguses hallikasvalgena. Peale Casperseni enese olid kohviku ainsateks külalisteks kolm paarikest. Need olid kõik ühevõrra armunud ega pannud üksteist tähele. Casperseni meeleolu läks halvaks. Ta oleks pidanud koju minema.

Aga kui tuli kelner, tellis ta klaasi portveini.

Ta oleks väga hästi võinud koju minna. Talle ei meeldinud selles ümbruses. Ta ei teadnud, kuhu oma silmi panna. Ta tundis nende kolme paarikese ees rohkem piinlikkust kui need tema ees. Ta tellis veel ühe klaasi portveini.

Ta oleks võinud koju minna, kuid jäi ootama.

Ta vaatas kella. Nüüd on etendus lõppenud. T e m a peaks oma garderoobis olema. Varsti ta tuleb.

«Sa mängisid täna õhtul hästi, Helen,» ütleb ta siis.

«Ah, sa ei pane seda ju kunagi tähele,» väidab Helen ja naerab seda naeru, mis on hurmav nagu šampanja.

Helen vaatas hirmunult ringi nagu alati, kui ta tuli. Justkui oleks ta kartnud, et see, keda ta ootas, ei ole ehk seal, või ta on kokkulepitud koha suhtes eksinud. Aga kui ta siis Casperseni silmas, selgis tema nägu kergendustunnet väljendavaks naeratuseks.

«Helen, sa mängisid täna õhtul hiilgavalt.»

«Kas sa minu poole ülepea vaatasidki, armas maestro?» Ta naeris oma kellukestena kõlisevat naeru ja hakkas Caspersenile jutustama, mis nad pärast etendust lava taga olid rääkinud. Seejärel arutasid nad, mida ta süüa tahaks. Tal oli alati hea isu — ent alati lõppes sellega, et oma figuuri pärast mures olles ei tahtnud ta ometi midagi.

«Kapellmeister läks avamängus segamini,» rääkis talle Caspersen. «Karvapealt pidime kõik neljakesi taktist välja langema . . .»

«Ta on vilets ja saamatu,» ütles Helen. Tema häälel oli alati kaunis kõla, isegi siis, kui tema sõnad olid vihased. «Ma ei mõista, mispärast direktor teda minema ei kihuta.»

«Ta joob. Nad joovad seltsis.»

«Ma tean seda. Ta on vastik, igavene räpane tüüp, ja ma ei mõista, miks sa tema orkestris üldse mängid, Carsten. Sina oled temast tuhat korda parem.»

«Jah, seda on peaaegu võimatu välja kannatada! Aga kui ma oma teed lähen, ei näe ma ju sind.»

«On seda siis tarvis, kallis, — ma olen ju kogu ööpäeva sinuga?»

«Kogu ööpäeva, Helen! Sul on hommikust õhtuni proovid. Varsti ei saa sa enam mahti Evatki näha.»

«Oh, kallis, kuulsid sa, mis ta täna hommikul ütles? . . .»

Caspersen naeratas juba ette, sest ta oli seda kuulnud. Helen oli seda enne etendust oma garderoobis rääkinud.

«Kas ta magas, kui sa ära läksid?» küsis Helen.

«Nagu kott. Pöial suus.»

«Oh issand, kuidas ma tahaksin, et võiksin terve päeva tema juures olla.»

«Sa peaksid varsti puhkust võtma.»

«See lõpeb sellega, et hakkan sind kadestama, Carsten, — sina oled alati Evaga. Ta on juba peaaegu unustanud, et ma olen tema ema.»

«Ta ei küsigi muud kui aina seda, kus sa päev otsa oled.»

«Sa valetad, kallis.»

Caspersen naeratas.

«Sinule mitte kunagi, Helen.»

«Aga üldiselt? . . .» Mõtlik korts ilmus tema kulmude vahele. «Kellele sa valetad, Carsten?»

«Kapellmeistrile — ta ei aimagi, et ma oma järgmist viiulikontserti harjutan. Ta arvab, et ma jään orkestrisse hooaja lõpuni.»

«Ta saab vist küll šoki, kui ta seda lehtedest loeb.» Helen naeris suurest mõnust.

«Kui ainult mina šokki ei saa, kui arvustused hakkavad tulema.»

«Kallim, ma tean, et sul läheb hiilgavalt. Sul on suur menu ja sa saad määratu hulga pakkumisi välismaalt — ja siis sõidad sa ära ja jätad mind üksi.»

«Eluilmaski.»

«Miks siis mitte — sa pead juhust kasutama . . .»

«Sellepärast et ma sind armastan, Helen. Ilma sinuta ei sõida ma ilma pealgi. Olen kogu selle asja juba jutti ajanud. Ja me võtame ka Eva kaasa. Reisime terve aasta — ja meil on teineteise jaoks aega terve ööpäev. Annan ainult üsna väikese arvu kontserte. Sellest tuleb oivaline ringreis. Prantsusmaa, Itaalia, Viin . . .»

«Armastad sa mind, Carsten?»

«Kas see ringreis ei tule tore?»

«Olen nii õnnelik, et sa mind armastad.»

«Sa ju tead seda, Helen.»

«Aga ma olen nii õnnelik — et ka mina sind armastan. Ma sureksin, kui sa minust lahkuksid.»

«Aga sul ei tarvitse seda karta.»

Naine naeratas:

«Meil on teineteise seltsis nii hea.»

«Helen, sa oled täna õhtul kütkestav.»

«Ega ometi Eva ole üles ärganud?»

«Ma ei usu. Aga kui sa mures oled, võime koju vaatama minna.»

«Teenija magab ju nii raskelt, et ta kunagi midagi ei kuule.»

«Ma ütlen kelnerile, et ta telliks auto.»

«Tänan. Kui Eva magab, siis me teda üles ei ärata — olgugi et ma tema järele igatsen. Mitte täna õhtul, eks?»

«Ei, mitte täna õhtul.»

Ta võttis Heleni käe oma pihku.

Sisse astusid noor mees ja noor naine. Naine oli naaritsanahkses kasukas. Mehe kingadel olid kannad viltu tallatud, ja kui nad ühe laua äärde istusid ning ta käe tuhatoosi järele sirutas, et oma piipu tühjaks kaapida, võis näha, et tema särgi mansetid narmendasid.

«Kas täna õhtul läks hästi?» küsis ta.

«Nagu tavaliselt,» vastas naine ükskõikselt. Ta oli näitlejanna. Parajasti oli ta vastasolevas teatris esimest korda esinenud ja näidendis peaosa mänginud.

«Saalis oli üsna vähe rahvast. Ja neistki suur osa priipiletitega, nagu alati. Nad peavad selle tüki varsti maha võtma.»

«Jah,» vastas naine, varjates käega haigutust. «Ja järgmises tükis on mul armetu ja väike osa.»

«Aga mina saan oma töö varsti valmis, Eva. Nädala pärast lähen direktori juurde. Siis saad sa soovitud osa.»

Naise silmad särasid ja ta oli väga ilus, kui ta mehele lähemale kummardus, et teda paremini kuulda.

«On see tõesti tõsi? . . .»

«Igatahes kõige rohkem kaks nädalat.»

«See on oivaline,» ütles naine. «Kindlasti võtab ta su näidendi vastu!»

«Noh, jumal teab, mis ta teeb,» ütles noormees kainusehoos.

«Muidugi mõista võtab ta su näidendi vastu, mu sõber. Selles olen ma kindel.» Vähimagi kahtluseta naeratas ta noormehele. Ja siis: «Muide, täna sain ma Helenilt kirja. Ta laseb end jälle lahutada.»

«Helen?» küsis mees kulmu sügavalt kortsu tõmmates.

«Jah, ema, enesestki mõista.»

«Jajah,» kostis mees.

«Jumalad ise teavad, mitmes kord see nüüd on,» ütles neiu naerdes.

«Igatahes mitte esimene! Mis ta siis õieti tahab?»

«Kust mina seda tean! Vist lavale tagasi. Provintsis neil hirmsatel ringreisidel käia ja kurta, et publik on ta unustanud.»

«Su ema on ju veel õige nimekas näitleja, Eva.»

«Kas tõesti? Sa peaksid tema mängu nägema.»

Neiu naeris, kuid tema naerus ei olnud õelust — ta leidis selle vaid naljaka olevat.

«Kuule, kas sa kirjutasid lehele selle novelli?» küsis ta siis.

«Ei.»

«Siis ei ole sul ikka veel raha?»

«Ei. Aga ma pean ju sinu tüki peale mõtlema. Ma ei saa tõesti enne midagi muud ette võtta, kui see on valmis . . .»

«Sa oled armas.»

«Mitu korda su ema õieti abielus on olnud?»

«Noh, vaevalt tean ma seda. Kõige enne oli Rosemann, jah, see oli näitleja. Temast ei ole sa vist kunagi kuulnud — see oli enne meie aega. Siis tuli minu isa. Seejärel keegi teatridirektor. Ja nüüd Nielsen. Ka sellega on järelikult kõik läbi.»

«Mis mees su isa oli?»

«Kallis, mul ei ole sellest aimugi. Ma olin kõigest kaheaastane, kui nad teineteisest lahku läksid. Ema laskis end teatridirektorist ära võrgutada. Isa ei ole ma kunagi tundnud. Ta oli muusikamees. Räägitakse, ta olnud tol ajal tubli. Ta andnud kontserte. Ta mängis vist viiulit. Siis kohtas ta ema ja armus nii pööraselt, et lõi kõigele muule käega. Ta astus teatri orkestrisse ja hakkas emale ka muusikapalasid ja laule komponeerima. Need olid vist õige koledad — ja visati kõik talle tagasi.»

Noormees naeratas kibedalt.

«Kui ema ta maha jättis, oli ta omadega läbi. Ta kaotas kõige vastu huvi ja muutus täiesti apaatseks. Ema ei tahtnud mind temaga kunagi kokku lasta. Keegi rääkis mulle kord, et ta jäänud teatri orkestrisse edasi, et tal kogu aeg oleks võimalik ema näha, kuigi ema ei tahtnud temaga mingit tegemist teha.»

«On ikka veider küll, kui oma isa ülepea ei tunta,» ütles noormees imestades.

«Jah, aga see-eest ei pääse ma jälle ema eest kuhugi. Me sarnaneme teineteisega nagu kaks tilka vett.»

«Sa oled nii kaunis, Eva.»

«Ja sina kirjutad mulle näidendeid, mu armas!»

Nurgas tühja portveiniklaasi taga istuv üksik mees viibutas käes rahatähte, kuni kelner teda märkas, tema juurde läks ja temalt arve sisse kasseeris. Seejärel tõusis ta üles ja läks. Tal oli must viiulikast kaenlas. Kohmakalt surus ta seda vastu oma palitut, otsekui tahtes seda varjata.

«Mõtle, usud sa, et nii vana mees on suuteline mängima?» küsis näitlejanna oma sõbralt, kes talle näidendeid kirjutas.

Oli veidi vihma sadanud. Asfalt oli märjaks saanud ja läikis nagu kivisüsi. Ta ruttas. Pea sügavale õlgade vahele tõmmatud, astus ta lühikeste, kiirete sammudega, et mitte kukkuda.

Uksel oli snepperlukk ja tal oli raske võtit lukuauku saada.

Tal oli üksainus tuba. Ühes nurgas toolil seisis priimus. Pesukausi kohal riiulil oli kaks portveinipudelit ja katkine klaas. Laest oli krohv mitmes kohas maha varisenud ja tapeet nurkades kühmus. Ta lõdises külmast ja hakkas ruttu riidest lahti võtma, et sängi pääseda.

Kui too tütarlaps ennest kohvikusse poleks tulnud, oleks ta jätkanud oma viibimist Heleni seltsis. Nad oleksid koju tulnud ja kikivarvul hiilinud punaste põskedega magusalt magava Eva juurde. Seejärel oleks Helen magamistuppa siirdunud ja voodisse läinud. Tema ise aga oleks veel viivuks elutuppa jäänud ja viiulit mänginud ja helid oleksid puhtalt ning kaunilt hõljunud tema ümber. Kõik see, millest tema süda oli tulvil, oleks poogna mänglevate tõmmetega üle viiulikeelte väljenduse leidnud. Siis oleks Helen teda magamistoast hüüdnud, ja ta oleks viiuli käest ära pannud ning tema juurde läinud. Helenil oleksid pisarad silmas olnud. «See oli nii ilus, Carsten,» oleks ta sosistanud.

Ta lamas ja vahtis tühja pilguga lakke. Ta ei suutnud seda enesele kujutleda. Ta oleks võinud selle mõttes sõnastada, kuid sel polnud mõtet. Ta ei elanud sellega enam kaasa. Nüüd oli ta üksnes tema ise. Vallandatud, raugastunud muusik, kes oma külmas sängis rahu ei leidnud.

Tema toa ja kõrvalasuva pererahva toa vahel oli vaid õhuke vahesein. Ta kuulis kedagi norskavat. Need olid üsna noored inimesed, kes vaid mõne aasta olid abielus olnud.

Tema ja Helen olid olnud abielus täpselt kakskümmend kaheksa kuud. Seda polnud palju. Kuid igatahes oli ta Eva, Heleni ainsa lapse isa. Nüüd oli Eva juba täiskasvanud neiu. Kentsakas oli sellele mõelda, et temal ja Helenil on täiskasvanud tüatr. Helen oli Logstøris abielus mehega, kelle nimi oli Nielsen ja kes kauples metsaga. Evast oli saanud näitleja nagu tema emagi. Äsja oli ta esimest korda esinenud teatris, kus Caspersen mängis orkestris. Eva oli nii oma ema sarnane, et vahel ta arvas, et näeb Heleni, kui Eva oli laval. See oli otse hirmus. See kutsus esile nii palju kummalisi mõtteid.

Kui Eva kellegi noormehe seltsis, kes liigagi vaene välja nägi, täna õhtul kohvikusse tuli, sai ta sellest otse šoki. Ta oli istunud mõttes ja oodanud Heleni — noort ning ilusat Heleni, sellist nagu siis, kui ta temaga abielus oli. Ja siis tuli Eva, nende täiskasvanud tütar, kes teda ei tundnud.

Teatris ei suutnud ta hoiduda fantaseerimast, et Eva on Helen. Eva sarnanes niivõrd oma emaga tollest ajast, et see oli peaaegu

jube. Ent nüüd ei kesta see siiski enam kaua. Kevadel on Casperseni laul lauldud. Direktor oli selge sõnaga öelnud, et järgmisel aastal teda enam ei angažeerita. Küllap kapellmeister oli tema peale kaevanud — nad ei sallinud teineteist. Kapellmeister ütles, et ta on liiga vana ega ole enam võimeline mängima.

Ent ta ei olnudki kes teab kui vana. Kuuskümmend üks aastat ei ole ju nii hirmus palju. Kuid seda polnud temast näha — tegelikult nägi ta vanem välja. Raske on tal edaspidi läbi saada. Vähese pensioni maksmisest nad küll ei pääse, aga seda ei ole igatahes palju. Ta võib oma viiuli ära müüa. See aitab teda natuke aega edasi. Ja siis... Kuid midagi peab ikkagi juhtuma.

Võib-olla saab Eva kord teada, kes ta on. Siis tuleb ta suure ajuga tema juurde ja räägib, et ta on kogu eluaeg teda otsinud. Vahest ei meeldi talle see tuba — pikapeale läheb raskeks kõiki selle puudusi varjata. Siis teeb ta ettepaneku, et isa asuks tema juurde elama. Ta võib Evat sellega aidata, et kuulab tema osa ja ütleb talle vajaduse korral ette, nagu ta omal ajal aitas Heleni. Eval ja temal on seltsis mõnus elada.

Õhtuti, kui Eva tuleb teatrist, võtab ta mõnikord viiuli ja mängib talle. Eva kuulab vaikselt, endal silmad niisked. Pärast seda tuleb ta tema juurde, silitab hellalt tema halle juukseid, surub end tema vastu ja ütleb: «Isa, kui hea on, et me teineteist leidsime. Mu elu on nüüd hoopis teistsuguseks muutunud...»

Teisel pool seina nagises voodi ja vihane hääl ütles:

«Pane siis laps ometi potile, et me öörahu saaksime!»

Caspersen lõdises oma külmas sängis ja mõtles, et niisugust aega ei tule küll iialgi. Eva ei ole sentimentaalne. Noored seda ei ole.

See oli vaid unelm. Samuti nagu kõik tema elus oli aastate viisi olnud unelm, nii päeval kui öösel, ja takistanud tal teha kõike, mida ta tegema oleks pidanud — nii et ta oli nüüd algavaks viimaseks vaatuseks ette valmistamata.

Kuskil süüdati tuli, mis heitis vastasolevale tulemüürile musta ristiga nelinurga. Tühja pilguga pimedusse vahtides lamas vanamees oma sängis ja nägi seda musta risti tolles helendavas nelinurgas.

Ega see kaua enam kesta, mõtles ta. Võib-olla Helen tuleb. Kunagi olid nad ometi abielus. Ei tea, kas ajalehed temast tagantjärele midagi ka kirjutavad? Küllap ta on nüüd peaaegu unustatud. Vahest kirjutab Helen ise nekroloogi ja meenutab teda kui head kaaslast. Ta võiks jutustada, kuidas tema, Caspersen, oli elanud oma kunstile. Helen tundis teda tol ajal ja teadis kõike seda, millest ta oli unistanud ja mida ta oli lootnud saavutada. Talle võiks meeldiv olla kirjutada endistest aegadest ja neist inimestest, keda ta varemalt tundis, kui teda vahetevahel ajalehtede jaoks intervjueeriti. Ta polnud kunagi näinud, et Helen tema kohta midagi oleks öelnud. Aga kui ta teada saab, et ta on surnud, mõtleb ta sellele, mis oli tol ajal...

Valge nelinurk, mille keskel oli rist, kadus müürilt. Teisel pool seina nagises jälle voodi, kui keegi sinna pikali heitis. Vanamees lamas liikumatult selili ja vahtis tühja pilguga õhe, soovides, et ta saaks magama jääda.

VANEMATE PATUD

Taevas oli nõrk punakas kuma, mis ennustas külma. Tuul tuhises päris mehemoodi läbi vaikse tänava, andes tüdruku põskedele jumet. Tema silmad olid hääbuvas valguses peaaegu mustad, aga peegeldasid veel kino hurma — või ootusrõõmu. Turvaliselt kõndis ta noormehe kõrval, hoides selle käe alt kinni.

Noormehel ei olnud seda rahu mis temal ja ta sammud muutusid veidi kõhklevaks, mida lähemale nad jõudsid tüdruku majauksele.

«Arvad sa ikka, et nii hilja sobib?» küsis ta. «Kas me ei astuks parem kuhugi sisse ja jooks tassi kohvi?»

«Aga ma ütlesin ju neile, et võib-olla tuled sa kaasa. Ja ei ole sugugi hilja — nad teavad, et kino varem ei lõpe.»

Võib-olla oli tema silmade säras veidi omamisrõõmugi. Või oli see vaid õnn?

Ka mees oli noor. Tüdrukust peaaegu neli aastat vanem — kuid üsna noore mehe sileda, pisut ebaisikupärase näoga. Rõivad istusid tal hästi ja olid vastselt pressitud, kandes aja amerikaniseeritud moe pitserit. Tema jutt oli kõhklematu ning mehelikult kindel. Tema käsitus naissoost vahest veidi vähem universaalne — ja tema kindlusetus Jette suhtes suurem, kui ta tahtis tunnistada.

Tüdruk astus välisuksest esimesena sisse, viivitas hetke, aga süütas siis valguse, kuna noormehel ei näinud kavatsust olevat teda suudelda. Paljalt ning külmalt paistis valgus kulunud trepile.

Noormees oli seisnud siin sageli — pimedas —, surudes tüdrukut enese vastu ning suudeldes tema huuli ja juukseid; nii raske oli tal olnud temast lahkuda, samuti nagu tüdrukul temastki. Legaliseeritud teena tüdruku koju, vastu esitlemisele ja kohustustele, kümbles nüüd trepp selles külmas valguses. Noormees polnud selleks ette valmistatud ja leidis, et need on asjad, mis ei puutu nende vahekorrasse.

«Aga kui sa sellest ei hooli,» ütles tüdruk, olles märganud tema kõhklemist. «Oleksin ainult nii hea meelega tahtnud, et nad sind näeksid.»

«Jah.» Noormees märkas tema sõnade soojust ja talle tundus peaaegu, et Jette ei soovi teda kaasa viia mitte vanemate pärast, vaid tahab nendega jagada oma uhkust tema üle.

Kui Jette oma kaaslasega sisse astus, tuli ema esikusse. Ta oli väike ning sitke, kärmete liigutustega naisterahvas.

«Noh, sul on Kurt kaasas.»

Nad teadsid tema nime.

«Jah,» kostis Jette. «See on mu ema.»

Nad andsid teineteisele kätt, ja Jette lükkas Kurti õrnalt tuppa. Sohval istuv mees pani ajalehe aeglaselt käest ja vaatas üles. Ta

oli särgiväel ja krae oli tal kaelas lahti. Ema seevastu oli end ehtinud — valge põll tema musta kleidi peal oli ilmselt äsja ette pandud. Ta lippas mööda tuba ringi, käskis neil istet võtta ja lubas kohe kohvi keeta, jäi aga siiski tuppa.

Mees sohval istus ettepoole kumaras, käed põlvedel ja pilk põrandal. Tema kõhnad põsed olid tihedalt kaetud hallide habemekarvadega ja juuksed tema meelekohtadel olid pikad.

«Kas oli ilus film?» küsis ema.

Mees pomises midagi.

«Ärge teda tähele pange,» ütles naine kähku. «Ta toriseb, et tüdrukud käivad liiga tihti kinos, — aga ega ta sellega õieti midagi mõtle.»

Tuppa tuli suur tütarlaps.

«Kas peab panema lauale meie uhked tassid?» küsis ta ruttu, samal ajal pärani silmi ootusrikkalt Jette sõpra vahtides.

«See on Karen, mu noorem õde,» ütles Jette. Ütle ilusti tere.»

Tütarlaps astus lähemale, andis kätt ja tegi niksu, ise näost üleni punane. Ta oli pikk ning kiitsakas ja tõmmu jumega.

«Ma juba ütlesin,» vastas ema etteheitvalt.

Ja paar korda võõra poole pead pöörates kadus Karen kööki.

Kui ta natukese aja pärast hööritades jälle tagasi tuli, kohviserviis kandikul, pidi ta ühe tassi suure kiiruga peaaegu maha pillama.

«Pimeloom, vaata ometi ette!» ütles ema. «Tal on alati nii palju muud mõttes ja ta kiirustab üleliia,» lisas ta selgitavalt juurde. «Ta ei ole nii nagu Jette. Jette on kodustes töödes alati virk olnud.»

«Ah, jäta ometi, ema! Mul hakkab päris piinlik,» tõrjus Jette punastades. «Ära sellele jumala pärast tähelepanu pööra, Kurt. Ma olen tihtilugu tõrelda saanud, et ma nii palju ei aita kui tarvis.»

«Oh ei,» ütles ema. «Ma räägin alati seda, mis tõsi on. Jette on virk. Nüüd, kus ta on hakanud vabrikus tööl käima, tunnen ma tema abi järele suurt puudust. Aga kohv, nüüd ma...»

«Ta kiidab mind sellepärast, et sa usuksid, et minust saab hea naine,» ütles Jette naerdes, kui ema oli läinud. «Aga ega minust head naist saa. Igatahes mitte sinu oma.»

«Mispärast mitte minu oma?» küsis Kurt erksalt. Jutt ta ümber läks tema kõrvust mööda nagu sumin, mis temasse ei puutunud. Ta märkas vaid Jettet. Nägi tema kindlaid liigutusi, tema õitsvat noorust vanemate raugalikkuse kõrval ja tema silmatorkavat naiselikkust kiitsaka ning kohmaka õega võrreldes.

«Mispärast mitte minu oma?» kordas ta.

«Võib ju paljugi juhtuda,» vastas Jette norivalt, kuid pani ühtlasi oma käe Kurti pihku ja teadis, et ta ise usub niisama vähe, et miski võiks neid lahutada.

Kohv auras laual, levitades mõnusat lõhna. Jette õde istus Kurti kõrvale toolile, liibudes üsna tema vastu.

«Su sõbral on õige vahva lips,» tähendas ta.

Isa tõstis viimaks silmad — Kurti kaelasideme poole. Jette nägi seda. Tema meelest aga ei olnud Kurti kaelaside ilus. Kunagi varem polnud ta seda märganud. Nüüd leidis ta, et see on värvilt ja mustrilt liiga kriiskav.

«Nüüdsel ajal tuleb nii palju uusi asju,» ütles ema kellegi poole pöördumata.

«Kas me ei paneks raadiot mängima?» küsis Karen viivu pärast.

Jette ja ema vaatasid mõlemad isa otsa.

«Ma arvasin, et võiksime istuda ja juttu ajada,» sõnas see.

«Ah, juttu ajada!» sähvas Karen. «Sa ei ütle ju kunagi midagi.»

«Aga Karen!» ütles ema. «Mu mees on väsinud, kui ta töölt tuleb. Tal on nii minnes kui tulles poolteist tundi rattaga sõita . . .»

«Ka isa on tisler,» tähendas Jette.

«Jah, sa oled seda rääkinud,» ütles Kurt.

Isa ei lausunud sõnagi. Karen oli raadio mängima pannud. Kärarikas muusika tungis toas valitsevasse raskesse vaikusse, ilma et oleks suutnud sellele lõppu teha.

«Kas te armastate tantsida?» küsis ema.

«Jah,» vastas Kurt. «Me käime ju seltsis tantsimas.»

Jette naeratas talle.

«Oh, kui minagi saaksin tantsima minna!» ohkas noorem õde. «Aga isa ei taha meid ju kunagi kuhugi lubada.»

«Isa on ju öelnud, et tuleval aastal,» vaidles ema vastu.

«Jah, ja tuleval aastal ütleb ta jälle, et tuleval aastal. Tahaksin, et ma samuti nagu Jette natuke raha teeniksin.»

«Küll sa jõuad ka niikaugele,» ütles isa lühidalt. «Ja võib-olla õpid sa siis rahast lugu pidama. Teil on tarvis kleite ja sukki, kreeme ja elektrilokke, nii et võiks arvata, et olete päris filmitähed kohe. Aga te tahate ka seda, et iga päev oleks leib laual.»

«Seda me saame ju ka.»

«Niikaua kui mul tööd on, jah.»

«Aga isa . . .» palus tema naine. «Harilikult ei lähe sa kunagi nii ägedaks.»

«Oleks küll õige pentsik, kui ma omaenese laste ees vaikima peaksin,» ütles majaisa ja lisas juurde, otse Kurti poole vaadates: «Meid on siin nimelt alati palju olnud ja kõigi nende eest oli tarvis hoolitseda. Meil on kuus last. Tüdruk räägib, et sa olevat ka ise tisler. Siis sa tead, kui suur on nädalapalk, ja sa võid katsuda jagada seda kaheksaga, siis sa näed, kui palju meil igaühe toitmiseks ja riietamiseks on olnud. Ja vahest mõistad sa siis, mispärast ei ole kuigi palju lusti tantsida.»

«Ärge võtke seda tõsiselt, mis ta räägib,» ütles ema õnnetu näoga. «Tal on alati olnud omad arusaamised. Noortel inimestel on ju nüüdsel ajal ka harva nii palju lapsi . . .»

«Mis arusaamised need mul siis on?» küsis majaisa. «Küllap ma, ema, olen samasugune nagu suurem osa teisi inimesi. Võib-olla ei ole nii palju lapsi — aga eks ka raha ole vähem kui meie ajal.»

Kurt pakkus sigarette. Ainult Jette võttis vastu, kuna majaisa ütles ära ja tõi oma piibu. See oli esimene kord, kus ta püsti tõusis, ja Kurti pani imestama, et ta nii tohutult pikk on. Kuid ta käis ja istus ettepoole kumaras, otsekui häbeneks ta oma pikkust. Uuesti maha istudes võttis ta käega oma seljast kinni.

«Seda on teinud höövelpink,» tähendas ta. «Kõigi nende aastate järel on ta siia kinni hakanud.»

Ja siis läitis ta aeglaselt rohkest tarvitamisest ja vanadusest mustaks läinud väikese piibu, ei saanud seda õieti põlema ja pidi uuesti süütama.

Jälle tekkis nende vahele rusuv vaikus, raske nagu sinine suits, mis laua kohal keerles. Jette mõtles kurvalt, et ta poleks Kurti siiski pidanud kaasa võtma. Noormees istus seal oma ilusates vastpressitud riietes ega teadnud, mida teha või kuidas olla; närviliselt lõi ta oma sigareti otsast tuhka alustassile. Ja Jette oli nii röömustanud! Aga see oli isa süü! Ta oleks võinud vähemalt kuuegi selga tõmmata. Ja tema süü oli, et midagi ei räägitud.

Nagu oleks isa tema mõtteid lugenud, küsis ta samas Kurtilt, kui kaua see on juba väljaõppinud töömees.

«Üle aasta,» vastas Kurt. «Aga mul on kavatsus sel sügisel kursustele minna ja ennast tisleritöö masinate alal täiendada.»

«Või nii,» sõnas teine.

«Jah, selles on tulevik,» ütles noormees õhinal. «Kui ma hea kvalifikatsiooni omandan, siis on mul kindlasti väljavaateid mingit paremat kohta leida. Võin siis ükskord töödejuhatajaks või millekski selletaoliseks saada. Mul ei ole tahtmist vanemaks jäädes ennast lihttöölisena tappa. Kui ma ise tahan . . .»

Oma liigsest julgusest heitudes peatus ta järsku, sest talle tuli meelde, et ta räägib vanema kolleegiga, kes ei ole vahest nii kaugele jõudnud.

«Jah,» ütles isa veidi muiates. «Mina olen oma eluajal peaaegu kõik läbi proovinud. On hea, kui oma eriala osatakse, aga niipalju kui ma olen näinud, ei jõua ainuüksi ametioskuse varal kunagi edasi.»

«Minu meistril — Jens Pelsen on tema nimi — on praegu kolmkümmend neli selli, aga ta alustas paljaste kätega,» kaitses end noormees.

«Jah, Pelsen jah. Tema on alati osanud — o m a l viisil.»

«Kas te tunnete teda?»

«Jah, mul oli temaga kokkupuutumist, enne kui ta iseseisvaks sai. Ütle mis sa ütled, aga meil juhtub niisuguseid asju. Kui Pelsen on sulle sel puhul midagi lubanud, kui sa selle kursuse lõpetad, siis ära teda liiga palju usu.»

«Seda küll,» möönis Kurt. «Aga mulle näib, et ta on väga tragi.»

«Sa räägid nii palju, Jens,» ütles naine. «Milleks on sul tarvis noormeest tema meistri vastu üles ässitada?»

«Ma tean, mis ma räägin,» ütles mees häirimatult. «Muidugi on Pelsen tragi. Mul oli hea tööots, kui ta pakkus mulle midagi, mis olevat veel parem. Ja läkski hästi — et Pelsen oli meistriga suur sõber ja teenis rohkem, kui me võisime aimatagi, see meisse ju ei puutunud. Aga kui saabus esimene mai ja me tahtsime koju minema hakata, astus Pelsen otsustava sammu ja deklareeris, et töö pooleks päevaks seismajätmisest ei või selle akordtöö puhul juttugi olla. Mina ütlesin talle suu sisse, et sel päeval ei ole ma kunagi tööd teinud — ja kui Pelsen kardab, et tööd tähtajaks valmis ei saa, siis võib ta käised üles käärida ja ise höövli pihku võtta, sest nüüd ma lähen. Ärgu ma siis tagasi tulgugi, ütles ta.»

«Kas te siis läksite?» küsis noormees.

«Jah, muidugi mõista. Ma ei teadnud arvata, et ta n i i hull on. See mees oli alustanud paljaste kätega, nagu sa ennest ütlesid. Aga kui ma järgmisel hommikul tööle läksin, ei võetud mind enam vastu.»

«Nojah, kui ta juba ette oli hoiatanud,» vaidles Kurt veidi kõhklevalt vastu.

«Aga oli ju esimene mai,» kordas vanamees. «Sa peaksid mõistma, et oleksin isegi siis läinud, kui oleksin teadnud, et tal on tõsi taga.»

«Seda küll, aga healt töökohalt lahkuda?»

«See ei ole hea töökoht, kus niisugune olukord valitseb.»

«Jah, mul ei ole poliitikast ja muust selletaolisest kuigi palju taipu . . .»

«Sellel ei ole poliitikaga midagi tegemist,» ütles isa. «Töölisele on maipäev kõige suurem püha.»

«Me olime sel päeval isaga alati kaasas,» tähendas Jette.

«Oojah, mul on see vaev, mida siis näha tuli, veel hästi meeles,» ütles ema. «Et teid kõiki õigeks ajaks riidesse ja uksest välja saada. Mul enesel ei olnud tõesti kunagi jaksu kaasa minna — pärast seda, kui ma teid kõiki valmis olin seadnud.»

«Jah, eks see olnud sinu mood maipüha pidada. Sa oleksid pidanud lapsi natuke vähem ehtima,» ütles isa, aga lisas lepitavalt juurde: «Näed ju küll, et nad ise on enese ehtimisega väga hästi hakkama saanud.»

Karen turtsus naerda, Jette aga ütles:

«Sel päeval olid meil alati uued kleidid seljas. Need olid nagu suured pühad, mida ma alati hulk aega varem ootama hakkasin. Ja me võtsime koos isaga rongkäigust osa.»

«Nojah,» lausus vanamees. «Nüüd on teile raskem aru pähe panna. Nüüd on teil igaühel oma huvid.»

«Noored peavad oma elu elama, Jens,» tähendas ema.

«Nad kuuluvad ju ikkagi töölisklassi hulka, tulgugi nad kallites kleitides ja pehmete kaabudega,» ütles isa ja küsis Kurtilt: «Aga sina võib-olla pole harjunud kaasa marssima?»

«Kui ma väiksem olin, võtsid mu vanemad mind mõnikord kaasa,» vastas see. «Aga ma ei ole kunagi mõistnud, mis mõtet on mööda tänavaid vantsida, et pärast seda seista, külmetada ja suurt hulka kõnesid kuulata.»

«Esimesel mail!» ütles Jette ja vaatas talle otsa.

Ent ema küsis Kurtilt ruttu:

«Kas te ei ela mitte Vanloses, oma vanemate juures?»

Tema arvates peaksid nad, selle asemel et kogu aeg oma asjadest rääkida, noormehele veidi tähelepanu osutama.

«Seda küll, ma elan oma isakodus,» vastas Kurt.

«Kes su isa on?» küsis tisler.

«Jah, tema . . . ta on tööline. Aga ta on juba vana ja tal on raske tööl käia, ja siis jääb talle ainult vanaduspension.»

«Aga teie võib-olla aitate oma vanemaid?» küsis ema.

«Jah, ma maksan ju neile,» vastas noormees «Aga ma ei või ometi alati sinna elama jääda. Vanamees oleks pidanud juba varakult enese peale mõtlema ja endale midagi soliidset muretsema. Sealt töökohalt ei ole ta muud saanud, kui on enese ainult ära katkestanud. Nüüd peab ta kaks korda ühe kandami telliste järel käima, mille teised ühe korraga tellingutele viivad. Ka sellepärast tahan ma midagi muud . . .»

«Seda küll, aga . . .» ütles tisler. Kuid jälle katkestas teda kähku tema naine:

«See on hea, et noored edasi püüavad. Nad peaksid tingimata natuke kaugemale jõudma kui meie.»

«Kindlasti — kui nad ainult õige tee leiavad,» tähendas vanamees.

«Sa räägid täna õhtul nii palju, isa. Lase ometi ka meil midagi öelda. Niisugust elu, mis on täis ränka tööd ja vaeva, ei tahaks küll kellelegi soovida. Mu tütred peaksid tingimata kergemat elu saama, kui minul on olnud.»

«Jah,» sõnas mees rahulikult.

«Minust saab lokkija,» ütles Karen. «Õpilasekoht on mul peaaegu juba olemas!»

«On vist küll aeg minema hakata,» ütles Kurt. «Mul on koju hulk maad.»

Ema viis tassid ja taldrikud laualt kööki.

«Nüüd lähed sa magama, Karen,» ütles ta selle vahe peal.

«Ei tea, kas nad on juba ammu suudlemise lõpetanud?» ütles plika.

Ema jäi kuulatama. Talle näis, et ta oli kuulnud ust käivat. Tema kõrvu kostis ka mingi teine hääl ja kiiresti avas ta esikusse viiva ukse.

«Helde aeg, sa, laps, seisad siin ja nutad!»

«Ah, jäta mind rahule,» ütles Jette.

«Kas ta ulub?» hüüdis Karen magamistoast.

«See on ka sinu süü, Jens. Milleks kogu seda loba Pelsenist tarvis oli? Ära pane teda tähele, laps.»

«Ah, te kõik olete hirmus vastikud,» nuuksus Jette.

«Noh, aga . . .» ütles ema. «Minu meelest oli see noormees väga kena. Ega isagi kogu seda jama tõsiselt mõelnud.»

«Muidugi mitte,» ütles tisler nõutult ühelt teisele otsa vaadates. «Ta on ometi väga hakkaja, natuke noor . . .»

«Sa ei räägi õigust,» ütles Jette. Kui Kurt trepist alla läks, nägu sünge peas ja sigaret parema käe sõrmede vahel, oli tal tunne, nagu läheks seal midagi temast enesest minema. Otsekui oleks ta ärganud unenäost, mis oli täis õnne ja päikest. Kurt viis midagi temast enesest kaasa — midagi, mis oli tema, Jette ise; mida ta kunagi varem sellisena polnud kogenud — ega enam iialgi täiesti samal kujul ei koge.

«Mul on väga hea meel, et sa ta kaasa tõid,» ütles ema.

Ent tüdruk jooksis isa juurde, laskus tema tooli ette põlvili, peitis oma näo ta põlvede vahele ja nuttis.

«Noo, noo,» ütles isa tõrjuvalt — ja nõutuna selle harjumatu olukorra ees kobas sõrmedega üle tütre heledate juuste.

«Oh, isa, ma olen nii õnnetu.»

«Sa ei tohi seda olla,» ütles isa. «Mis ajast on noored meie juttu kuulama hakanud? Kui ta sulle armas on, siis on ju kõik korras.»

«Jah, seda, Jens, räägid sa tagantjärele. Aga Kurt on küllaltki tubli, selles olen ma kindel. Ja see on peaasi, mu tütreke. Üsna hõlpsasti võib ju õnnetusse sattuda.»

Jette oli ikka veel isa ees põlvili. Ja peaaegu kuulmatult sosistas ta tema rüppe:

«Isa, nüüd ma arvan, et tean, mida sa töölisklassi hulka kuulumise all mõtled.»

Isa näole ilmus naeratus, aga Jette seda ei näinud.

«Siis ei ole põhjust õnnetu olla,» ütles vanamees. «Sa oled hea tüdruk, mu lapsuke. Ja sul on palju armastust pakkuda, olgu siis temale või kellelegi teisele.»

«Noh, kuuled sa,» ütles ema. «Ja kellelegi teisele — mis sa ometi räägid!»

Ta seisis imestades ning vaatas neid kaht, aga ei mõistnud neid. Siis võttis ta kohvikannu ja läks pead vangutades kööki.

MUSTAVEETORUSTIK

Küljendamine oli juba peaaegu lõpetatud ja leht trükkimiseks valmis, kui toimetaja tormas trepist alla ja viskas ühe laduja kätte täiskirjutatud paberilehe, millel tint polnud veel kuivadagi jõudnud.

«Palun see kähku ära laduda, Hansen. See läheb esimesele küljele,» ütles ta ja pöördus seejärel noore ajakirjaniku poole, kes oli küljendamislaua ääres. «Artikkel mustaveetorustiku panemisel juhtunud õnnetuse kohta jääb välja. Uus artikkel täidab umbes sama ruumi. Kui ära ei mahu, paigutage lõpp viimasele küljele.»

Kõik vaatasid veidi imestades tema poole, kui ta lähemaid seletusi andmata toimetusse tagasi läks. Pikaks arutluseks ei olnud aega. Leht pidi varsti ilmuma ja nad pidid kõik valmis tegema. Esimesed müüjad ootasid juba keldritrepi juures.

Ajakirjanik võttis selle osa laost välja, mis moodustas esimese artikli ja mille toimetaja oli kirjutanud kanali kaevamisel juhtunud õnnetuse kohta; ta jäi ootama, suur lünk seal kohas, millest pidi saama lehe esikülg. Hansen töötas nii, et masin huugas. Äkki aga peatasid tema konksus sõrmed klahvistikul oma mängu. Pead vangutades võttis ta käsikirja ja hakkas seda lugema. Teised vahtisid hämmastusega. Kui keegi Jacobseni varesejalgu lugeda oskas, siis oli see Hansen, kellele pärast rohkem kui kahekümneaastast lehe juures töötamist toimetaja käekiri oli hästi tuttav. Pineva ootusega vaatasid kõik tema poole — lehe viimased küljed olid lauale laotud, ning ootasid nagu suremas haige vereülekannet, et ellu ärgata, ja Hansen oli see, kes pidi verd andma. Kuid ta oli töö seisma jätnud — ja nüüd ta tõusis püsti.

«Ei, seda ma ei... Me kõik oleme ometi töölised,» ütles ta.

«Mis?!» küsis laduja Niels jõllitades naabermasina juurest. Ta polnud harjunud vanalt nii palju sõnu kuulma. Ja praegune lugu oli täiesti arusaamatu.

Hansen ei vastanud; ta läks trepi poole, käes paberileht toimetaja hieroglüüfidega, mille tint polnud veel ära kuivanud. Segadus oli täielik ja kellelgi ei tulnud pähe teda peatada.

Trepist üles minnes rebis ta toimetaja artikli väikesteks tükkideks, ja Jacobseni kabinetti jõudnud, pani ta need rahulikult keset lauda hunnikusse.

«Seda ma küll laduda ei saa,» ütles ta. «Selleks ei saa te mind ilmselgi sundida. See on liiga toores... see... see on lihtsalt sigadus.»

«Mis, kurat...» Jacobsen jõllitas midagi mõistmata, soris paberitükke ja taipas viimaks, mis see tähendab.

«Olete aru kaotanud või! Kuidas te julgete! Ma annan teile hundipassi. Ma ei suuda enam...» Ta oli vihast lämbumas; ta pidi lõhkema, silmade ees läks tal mustaks, tema käed värisesid... «Hansen, te olete ogaraks läinud,» oigas ta. «Rebite minu artikli isegi tükkideks. See on sabotaaž! Ma kaeban teid kohtusse, ma...»

Ärritatud mees märkas, et ta räägib neljale seinale. Hansen oli läinud. Toimetaja haaras endal kaelusest kinni, nagu oleks ta lämbumas, ja istus hetkeks toolile. Seejärel kargas ta jälle üles ja tormas trükikotta.

Hansenit polnud sealgi. Ta võtnud oma nokkmütsi ja portfelli võileivakarbiga ning väljunud läbi keldrikäigu. Mingit seletust polevat teistel korda läinud tema käest saada. Ta korranud vaid endisi kummalisi sõnu:

«Me kõik oleme ometi töölised.»

Ja siis olnud ta läinud.

Ta käis kaua, pea õlgade vahel ja veidi vimmas, ilma et oleks näinud inimesi, kellest ta möödus, või sellele mõelnud, kuhu ta läheb. Alles siis, kui ta jõudis sinna, kust algas mustaveetorustiku jaoks kaevatav kanal ja üleskuhjatud muld tõkestas tal tee, peatus ta ja taipas, kus ta on. Sügavais mõtteis oli ta valinud selle tee. Nähtavasti oli ta tulnud läbi kogu pargi ja üle spordiväljaku, enne kui siia jõudis.

Päike oli juba madalas ja hiirekõrvul puud heitsid Läänemetsas tasastele murulappidele pikki varje. Õhk oli jahedavõitu ja ta lõdises külmast, kui ta teed tõkestava mullavalli ette seisma jäi. Ta tundis end nüüd ka väsinuna, sest ta polnud harjunud käima.

Mitusada meetrit eespool, peaaegu metsa serval silmas ta väikest salka inimesi. Seal oli see siis juhtunudki.

Ta ei teadnud, miks ta siia oli tulnud. See ei puutunud ju temasse.

Aga kuna ta juba nii kaugele oli tulnud, võis ta oma teekonda väga hästi ka jätkata. Ja ta läks mööda kaevandiäärset mullavalli aeglaselt edasi.

Uus mustaveetorustik, mida siia pandi, oli rea aastate kestel linnas üheks ägedamaks tüliobjektiks olnud ja volikogus isegi poliitiliste parteide vahele lõhe tekitanud. Vana mustaveetorustik suubus fjordi liiga linna lähedal ega olnud juhitud sinna küllalt sügavale. Supelrand oli täiesti kasutamiskõlbmatu ja mingi hädaabinõu ei aidanud. Juba enne jaanipäeva muutus abaja vesi sogaseks ja halba lehka võis põhjatuulega tunda koguni kirikutagustes tänavates.

Loendamatul hulgal oli aastate jooksul linnavalitsusele protestikirju saabunud. Ent alles nüüd, kui Mikkelsen oli ostnud vana lääne pool asuva hotelli ja seda mõnesaja tuhande eest taastada tahtis, kui mustaveetorustik ümber ehitatakse, oli linnavolikogu oma kokkuhoidlikkusest üle saanud. Rannahotelli uuesti avamine tähendas linnale õitsengut ja küllap see uue mustaveetorustiku panemise pikapeale ära tasub — eriti kuna Luitetaguse Kristoffer Madsen selle töö vähempakkumisel nii odavalt enese peale oli võtnud.

Linna kodanikud hingasid kergendatult. Fjordi vesi muutub jälle selgeks ning puhtaks, nii et kuuma ilmaga võib seal supelda, ja peale selle võib taas loota hästi maksvaid suvitajaid.

Hansenit see ei huvitanud. Tema oli sellest east juba väljas, kus ta veel vetteminekust hoolis, ja perekond oli tal juba ammu surnud või laiali.

Kui Frederik ja selle naine talle neljaks-viieks päevaks külla tulid, nagu seda paar suve oli juhtunud, võisid nad esialgu väga hästi ka ilma veeta läbi ajada — või sõita oma autoga sinna, kus on parem vesi. Niikuinii ei teinud nad muud kui kihutasid oma kastiga ringi — kuigi ütlesid, et tulid Hanseni juurde oma puhkust veetma. Frederikil oli alati kiire — autosse ja autost välja, uste paugutamine, hüüded ja viiped. Võis lausa kahtlema hakata, kas Frederik sõitis autoga — või auto sõitis Frederikiga. Frederiki nägu oli tõmmu, kusjuures seal oli märgata kerget, kuid vaieldamatult suurenevat punakat varjundit, tema silmad vilasid ja käed olid alalises närvilises liikumises, kuna ta ise vahetpidamata ärireisija ühtelugu kiitleval toonil rääkis. Kui jutt tuli lastest, rääkis ta neist ülistavate superlatiividega, justkui oleksid nad raskelt müüdav kaup, — ja tõreles nendega pidevalt ning noomis neid, kui nad talle silma alla sattusid, kuna tema naine vaatas loiult pealt ja alalõpmata haigutas.

Karla oli ütlemata õnnelik, kui Frederiki käest — harva — kirju tuli, milles ta alatasa teatas uutest edusammudest. Hanseni arvates sellel suuremat tähtsust ei olnud — niipalju kui ta aru sai, oli Frederik iga kord üha rohkem äraaetud ja närviline, kui ta sõidukit vahetas, soetades endale mootorratta asemele auto, seejärel uue ning parema, ikka ja jälle parema. Tema koht ei olnud vist kuigi soe, sest järjest rohkem ta kartis, et kaotab selle, tundis end ülemuste poolt tagaaetuna, ja muud tal mõttes ei olnudki kui müügikõverad ja statistika, mis pidid tõestama, et ta on firma kõigist teistest müüjatest edukam.

Parem oleks Frederik võinud mõne mõistliku käsitöö ära õppida, korraliku naise võtta ja siis rahuliikult elada. Karla aga pidi teda tingimata toetama, kui ta kaubandusalale tahtis asuda. See olevat peenem.

Taheti aina peenem olla — nagu poleks olukord, milles nad ise elasid, lastele küllalt hea olnud. Kuid Karla arvates polnud ta seda. Ka see oli põhjuseks, miks Väike-Karla sinna advokaadi kontorisse läks, kuigi selle viletsa palgaga, mida ta sealt sai, polnud neil midagi peale hakata. See olevat peenem kui kodus olla või vabrikus tööl käia. Ja võrratult peenem see oligi, sest too noor advokaat abiellus temaga. Hansen sellest aust suurt ei hoolinud. Ka Väike-Karla oli sellest aust nüüd ilma, sest Hanseni advokaadist väimees istus 90 000 krooni raiskamise pärast kinni. Seega olid nad kahekesi poolteise aastaga niisama palju ära kulutanud, kui Hansen ise oli teeninud 12—14 aastaga. Ja ta ei leidnud, et selles on midagi imetlusväärset.

Ainsaks lohutuseks oli siiski, et tüdruku ema läks enne hauda, kui see välja tuli. Muidu oleks ehk temalgi oma seisukohta selles suhtes veidi revideerida tulnud. Nüüd aga mõistis Hansen muide selgemini kui kunagi varem, et talle endale polnud see mingiks vabanduseks, et tema naine niimoodi tahtis. Kui ta ise paremini oleks teadnud, oleks ta pidanud selle järgi ka toimima. Ei piisa üksnes, et seda tahetakse, mis õige on, mõtles ta nukralt, vaid see tuleb ka läbi viia. Oleks pidanud lihtsalt tegutsema. Ta oleks pidanud omal ajal Frederiki kaela kahekorra käänama, kui talle teisiti mõistust pähe panna poleks saanud. Ja ta oleks pidanud

läbi viima, et Väike-Karla enne teenima oleks läinud, kui ta midagi muud ette võttis, — nii et ta igal juhul mingi ameti põhjalikult ära oleks õppinud.

Nüüd ei saanud ta neid aidata, kuigi ta seda oleks tahtnud. Oli liiga hilja. Ta oleks seda siis pidanud tegema, kui selleks aeg oli. Ta oli igavene narr olnud, et naisel ja lastel endil neis asjus otsustada oli lasknud.

Oma mõtetest hämmastatuna jäi ta imestades seisma. On siis tõesti nõnda? On ta siis tõesti nii suur narr olnud, nagu talle nüüd näis?

Viimastel aastatel oli ta tundnud end üksildasena — ja kogu selle aja kestel, mis tal oli mõtisklemiseks ja mälestamiseks, oli tal tunne, nagu oleks tema elus mingi niit puudu. Kuid ta oli arvanud, et selline on asjade käik — et nii peab olemagi. Alles täna oli ta jõudnud äratundmisele, et ta ei ole süütu — ta oleks pidanud vahele segama ja olusid muutma, nii et nad oleksid kujunenud teistsuguseks, kui nad nüüd olid.

Solidaarsus ei ole mõiste, mis sünnib päevast päeva. See oli olemas juba enne, kui tema sündis, — ja mitte esimest korda ei kuulnud ta seda sõna, kui Vagn selle eile köögis Paks-Arnele nii suureliselt näkku paiskas.

Hansen oli tulnud kööki liigset tassi kohvi võtma. Vagn seisis seal ja näkles Arnega. Nad jagelesid mustaveetorustiku jaoks kaevatava kanali kindlustamise üle, kus nad mõlemad töötasid.

«Sa rikud meil kõigil asja ära,» ütles Vagn. «Kui sa ka edaspidi Kristofferi ees lömitad, ei saa me sel töökohal iialgi korda majja.»

«Nonoh, ega ma ju muud tee kui kõik teised,» puikles Arne.

«Teed küll, va rasvamagu,» andis Vagn vastu. «Kas mitte sina ei hüpanud eile esimesena alla — kuigi olime kokku leppinud, et keegi ei lähe enne kaevandisse tagasi, kui ta kindlustada laseb?»

«Ah see — ega see nii hull tegu olnudki,» arvas Arne. «Sa nägid ju, et ta tahtis ise alla hüpata.»

«Lori kõik,» möirgas Vagn vihaselt. «Sest kui peremees jalad harki ajab ja ütleb, et kui meie alla minna ei julge, siis hüppab ta ise sinna sisse, ega sa siis sellepärast ometi uskuma ei jää, et ta seda teeb? Mis ta sinu arvates sealt otsib? Tahab ta viieteistkümne mehe töö üksinda ära teha või?»

Arne tõmbus oma kaaslase naerust kössi, kuid ei suutnud hoiduda ka ise selle mõtte puhul veidi itsitamast. Oli tõesti tore ette kujutada, kuidas Luitetaguse Kristoffer Madsen oma mustaveetorustiku kanali ise valmis kaevab. Ent Vagn tegi sellele lõbususele järsu lõpu.

«Sina, rasvamagu, pidid aga kohe alla hüppama, et kannuseid teenida.»

«Kui ta mult küsis, kas ma kardan, siis...»

«Jah, küll see lurjus teab, kuhu ta õnge heidab. Ja paks Arne on kerge saak. Nagu hästikasvatatud koer liputab ta saba, kui peremees vilistab.»

«Jah, mis sinul viga,» ütles Arne tusaselt. «Sina võid alati tööd saada...»

Vagn oli kolmekümne kahe, Arne ligi kuuekümneaastane.

«Jah, mina Kristofferi virtsaauku enam ei jää, kui teie teised minuga koos ei taha töötada...»

«Ega keegi ju midagi ütle,» sõnas Arne.

«Aga enne tahaksin hea meelega näha, kas töölistel on veel ivakegi solidaarsust,» ütles Vagn seda tähele panemata. «Ma ei tahaks sealt enne ära minna, kui oleme kanali kindlustamise läbi viinud. Aga kui teie teised lausa tahate elusalt maetud saada, siis...»

«Ei, ega keegi seda ju taha,» jäi Arne oma arvamuse juurde.

«Mispärast me siis ühte ei hoia? Ega meie ometi sellepärast veel oma elu pea jätma või ihuliikmetest ilma jääma, et mõni ettevõtja töö nii odavalt enese kätte võtab, et ta kindlustamisega peab koonerdama ja iga planku kokku hoidma. Kas sa, Arne, seda sõna «solidaarsus» tõesti ei tunne?»

«Me oleme ta viimasest poolest meetrist ometi loobuma sundinud,» arvas Arne leplikult. Aga Vagni peale see mõju ei avaldanud.

«Ah, pea suu!» hüüdis ta. «Mis tähtsus sellel on, kas me oleme kolm või kaks ja pool meetrit maa all. See on ikkagi küllalt sügav, et iga mees võib sinna igaveses rahus puhkama jääda. Sina, va rasvamagu, oled selle peaaegu ära teeninud, et sa ise sinna alla jääksid.»

Ja nende sõnadega ta läks. Hansen võttis oma kohvi ja jättis põrnitseva Arne üksinda kööki. Ta ei sallinud lihavat Arnet, kuid viimase naine oli virk ja valmistas toitu korralikult. Üür oli mõistlik ja sellest ruumist, mille nad talle võisid anda, piisas täielikult. Palju rohkem kui voodiaset ta nüüd enam ei vajanud. Lugeda ta ei võinud, sest ta pidi oma nõrku silmi hoidma trükikoja jaoks. Kaardimäng ei olnud teda kunagi huvitanud ja pudelisse ta ei puutunud — varem polnud tal selleks raha ja nüüd ei olnud tal sellest enam abi, see tegi teda vaid haigeks. Tal oli mõtete mõlgutamiseks aega küllalt.

Ta oli vana. Samuti nagu Paks-Arne, kes kaapis peremehe kintsu, et teda töölt minema ei kihutataks, ja kandis ametiühingu esimehele töökohalt tühje jutte, et viimase juures heas kriidis olla, kui väikesi konte jagama hakatakse.

Jah, ka tema ise oli vana, samuti nagu Arne. Kuid nii tümaks polnud teda veel tehtud, et oleks saadud teda omadele selja tagant kallale tungima sundida. Olgugi et nad olid teinud, mis iganes suutsid. Kunagi polnud nad talle rohkem andnud, kui jätkus peost suhu elamiseks. Olid pannud ta keldrisse elama ja tasunud talle jooksvaga, seadnud ta masina taha istuma, mis oli võtnud temalt nägemise ja koolutanud tema selja konksu nagu nurkraud. Kuid talle näis, et ta võib enese veel sirgu ajada, kui tahab. Nagu ta täna oli seda teinudki.

Mitte Paks-Arne polnud sissevarisenud kaevandi alla jäänud. See oli Vagn.

Suur tugev tööline oli nagu laud lamedaks muljutud, kui laip pärast poolteisetunnilist vaevanägemist välja kaevati. Nelja väikese

lapse isa ja noore naise mees. Nõnda seisis tolles esimeses artiklis, mille Hansen oli lehe jaoks ladunud. Seal räägiti ka leinast, mis perekonda oli tabanud, ja vastutustundetusest, et nii suurt kanalit kaevati ilma määrustekohase kindlustamiseta.

Hansen ei tundnud Vagni noort naist, aga tal oli tunne, et kuna tal selline mees oli, pidi ta kuni tänase päevani õnnelik ja rõõmus naine olema. Ja talle näis, et linn, kes oli puhta suplusvee saamiseks tapnud tema mehe, peaks kõige väiksema osamaksuna võlast, mida üldse pole võimalik tasuda, selle naise vastu õiglane olema.

Ümbertöötatud artiklis, millega Jacobsen suure ajuga tuli, kui leht parajasti trükki pidi minema, seisis, et on kurb, et see suurejooneline sanitaarne üritus, mida linn teostab, on inimese elu maksma läinud. Kõige kurvem aga on, et selles on süüdi ainuüksi tööliste endi rahaahnus, sest selleks, et tükitööga paar ööri rohkem teenida, jätsid nad tegemata kindlustused, mis oleksid õnnetuse ära hoidnud.

Hansen ei teadnud, kes toimetajale selle uue sõnastuse oli dikteerinud — kas Kristoffer Madsen oli helistanud ja oma kulutustest rääkinud või oli linnavalitsus ajalehtedele näpunäiteid andnud muidu nii populaarse mustaveetorustiku puhul mitte liiga palju lärmi teha. Ta oleks võinud ka ükskõikseks jääda. Aastast aastasse oli ta omade kohta nii palju valet ja toorusi trükkinud — ja hiljem nii väikese kirjaga õiendusi ladunud, et ta ise polnud õigupoolest võimeline neid lugema, kui ta lehe lahti lõi. Varem aga polnud ta kunagi kisa tõstnud. Ta teadis, et keegi teine võib edasi klõbistada, kui tema käed seisma jäävad.

Täna aga oli korraga teisiti läinud. Tema käed olid lihtsalt keeldunud sõna kuulmast ja ootavaid klahve puudutamast — selle asemel et klahvide üle laotuda, olid nad nii kõvasti rusikasse tõmbunud, et neid oli võimatu lahti kiskuda. Veel nüüdki olid nad otsekui trotsiks rusikas. Ta oli viiekümne üheksa aastane — vanaduspensioni saamiseni puudus veel kuus aastat, ja viis korda kuus aastat oli ta selleks liiga vana, et täie tööjõuga mõnele uuele töökohale minna. Külma päikese viimastes kiirtes kõmpides mõtles ta, et tänavu saab ta mahti maidemonstratsioonist osa võtta. Seda polnud ta üle kahekümne aasta saanud teha — sest leht pidi ilmuma, kuigi oli esimene mai.

Nüüd pole tal seal midagi teha. Nii et ta võib koos teistega mairongkäigus sammuda, kõndida noorte tugevate inimeste järel, kes kannavad eredaid lippe ja transparente.

Mees, kes oli need kaheksasada meetrit mööda mullavalli selle koha poole rühkinud, kus seisti salgas ja vahiti üksisilmi tühja auku, kus üks tööline oli allavarisenud muldseinte all surma saanud, sarnanes väga vana mehega.

Aga kui ta peaaegu kohale oli jõudnud, pöördus ta järsku ümber ja läks püstipäi tagasi. Sinised prillid, mis tema nõrku silmi kaitsesid, oli ta eest võtnud ja hoidis neid peos.

Too väike salk uudishimulikke seisis ja vaatas talle järele ning imestas, et ta ei võtnud vaevaks niigi palju huvi üles näidata, et oleks viimased kuuskümmend meetrit ära käinud, et näha kohta, kus teine inimene oli surma saanud.

PÜSS

Kui ma ümber nurga villadevahelisele tänavale pöördun, kaotan kohe oma meelekindluse. Kõik on nii tuttav — tänav on samasugune nagu varem, otsekui poleks nende aastate jooksul mitte midagi juhtunud. Tean nende nimesid, kes elavad seal suurtes villades tihedate hekkide ja kõrgete lattaedade taga — või on seal elanud. Tunnen ära sügiseste viljade pisut raske lõhna ja laiade lillepeenarde värvidemängu. Niimoodi oli siin ka tol ajal. Tolles valges villas, mida kahe teda varjava kanada kuuse tõttu ei ole siit hästi näha, elas Anette. Ta oli mu gümnaasiumi-lõpupeol. Pärastpoole tuli midagi meie vahele. Aga siis, kui ma siit lahkuma pidin, saime siiski veel kord kokku. Seal kõrval elasid juudid, kes panid oma värava tabasse, kui nad põgenema pidid, — nagu suudaks see sakslasi peatada. Ja seal — ei, see pole tähtis. Järgmises majas elasime meie. Sissesõidutee värav on lahti. Mõnest aknast paistab valgus. Mis siis, kui isal on külalised? See oleks piinlik...

Panen paki vanamehe paberitega teise kaenla alla. See rumal pakk! Ma ei oleks pidanud seda ülesannet enesele võtma — või oleksin pidanud saatma paki postiga, see oleks olnud kõige lihtsam. Mul ei ole siin midagi teha. Nüüd ei tunne ma isegi enam uudishimu. Üksnes vastumeelsust.

Kui ma isale helistasin, ei paistnud ta eriti üllatatud olevatki, ehkki olin seda oodanud.

«Mis seal ikka, tule aga ühel õhtul siia,» ütles ta. «Helista ette, või tule, kuidas tahad.»

See oli tolle vanamehe süü. Kunagi ei jätnud ta mind rahule. Teised — peaarst ja vanemarst — hoidsid end ning tormasid õe ja karja sanitaride saatel läbi palatite. Minu ülesandeks jääb sageli õhtuste ja pühapäevaste ringkäikude tegemine ja ma pean käima üksinda. Siis peatas ta mind. Ajas end küünarnukkide najal voodis suure vaevaga üles, noogutas peenikese linnukaela otsas oma pead ja hakkas rääkima, otse üle palati, isegi siis, kui ma uksele seisma jäin. Ta tuli ikka ühe ja sama teema juurde tagasi, minu teada ka teistega rääkides — koonduslaagris viibimine ja aeg enne seda. Mulle ei ole kunagi meeltmööda olnud viibida inimeste juures, kelle kohta tean, et nad peatselt surevad, ja keda keegi ei suuda aidata. Tuleb oma süda kõvaks teha, see mõte peast välja ajada, siis ei pääse ka nende jutt sulle ligi. Alguses oli mulle kergenduseks, et ta nii vana oli. Harva on meil patsientideks vanemaid inimesi, ja minu meelest on halvem, kui surijad on noored. Aga isegi seda lohutust ei jätnud ta mulle.

«Ma ei ole nii vana, nagu te arvate,» ütles ta, otsekui oleks ta lugenud mu mõtteid. «Võiks elada veel palju aastaid, kui oled kõigest viiekümne üheksa aastane — ja hea meelega tahaksid

elada. Aga neil närukaeltel oli õnne. Mu elu on läbi. Ma tean seda väga hästi. Nägin seal nii paljusid kustuvat. Ja iga kord ütlesin ma enesele: «Aga see ei ole mitte sina!» Kui tahad elada, eks ole? Nüüd on järg minu käes. Oleksin pidanud advokaadi juurde veidi kauemaks jääma, siis ei oleks nad mind tookord vahest kätte saanud. Seal olin nagu vanajumala selja taga...»

Ühel esimestest päevadest ta ütles: «Te olete tema poeg, eks ole?»

Mina aga eitasin seda. Ma ei oska seletada, miks. On ju täiesti ükskõik, kas olen tema poeg või ei ole. Vanamees ei vastanud mulle. Võib-olla ei kuulnud ta mind. Võib-olla ei uskunud ta seda. Igatahes ei teinud ta sellest enam kunagi juttu. Aga advokaadist rääkis ta ikka endiselt.

«Ta oli imestusväärne mees,» ütles ta. «Meie ei puutunud ju temasse. Aga sellegipoolest hoolitses ta meie eest kõigiti, niipea kui olime tema juurde sattunud. Näis, nagu ei oleks ta kunagi mõelnud ohule, mida see talle enesele tähendas. Tean, et ta pärastpoole aitas ka mu naist. Naisel ei olnud ju midagi. Ma olen tisler — aga kaua aega ei võinud ma üheski töökojas oma nägu näidata. Kuidas oleksin ma siis saanud midagi tagavaraks panna?»

«Õhtuti tuli ta tihtipeale meie juurde juttu ajama,» ütles ta teisel korral. «Kindlasti te mäletate, et sealt, kus ta meid varjas, viis uks tema kabinetti.»

Vanamees rääkis ikka ja jälle, nagu poleks ta mind kunagi kuulnud ütlevat, et ma ei ole selle mehe poeg.

«See oli väga soodus: niimoodi võisime me mõlemad välja pääseda, kui oleks tarvis olnud. Aknast välja ja üle kuuri katuse naabri aeda. Minu ajal seda küll kunagi tarvis ei olnud. Aga mind ei pane sugugi imestama, et ta ise pidi seda teed kasutama. Üldiselt oli see küll õige kindel peidukoht — aga advokaat ise oli teataval määral ohtlik. Väljas liikudes ei osanud ta kunagi suud pidada. Jah, meist ei rääkinud ta loomulikult kunagi — tema iseloom ei lubanud praalida või kangelast mängida. Kuid ta ei suutnud sellest vaikida, mis ta mõtles, ja ta käis ju niisugustes kohtades, kus minu arust ei olnud kuigi soovitav käia...»

Vanamees võis päevast päeva jätkata seda juttu. Mulle oli üha rohkem vastumeelt tema palati ust avada. Mul oli tunne, nagu oleks ta mind meelega piinanud. Sellest on juba üle poole aasta tagasi, kui ta minema viidi, ja rohkem kui viie kuu eest tuli haiglast teade, et ta on surnud. Ent ma ei suuda ikka veel vabaneda tema jutust.

Küllap ma sellepärast helistasingi oma isale. Olen kõigele sellele, mis tol ajal juhtus, nii lähedale sattunud. Imelik, et ma seda vanameest tollest ajast ei mäleta. Aga seal peiduurkas elas neid üksteise järel nii palju ja isa hoidis neid meist tavaliselt eemal. Pealegi oli vanamees kindlasti üsna palju muutunud. Kui ta mulle neid pabereid poleks andnud, oleksin küll vaevalt siia tulnud.

Mul ei ole siin midagi teha. Nood valgustatud aknad heidutavad mind. Võib-olla on isal külalised — ja mingil juhul ei taha ma kohata seda naisterahvast, kes on praegu tema naine. Ma ei ole teda kunagi näinud ega näha tahtnudki.

Oleksin võinud isa tema kontoris külastada. Aga sealgi oleksin temaga võõraste juuresolekul kokku saanud. Ma ei taha sisse minna. Saadan paki homme postiga. Siis on see tehtud.

Ent kui ma tänavale parajasti tagasi astun, et sellest üle minna ja lahkuda, pöördub üks auto äkki väravasse ja peatub järsult otse mu kõrval. Auto ukse avab isa.

«Käisid sa asjata?» küsib ta. Nähtavasti ta arvab, et ma sees käisin. «Aga astu sisse, ma panen auto kohe garaaži.»

Tagasiteed ei ole, ja pikkamisi sammun ma auto järel väravast sisse ning suundun üle muru maja poole. Tahtmatult hoidun vasakule, et punapöögist mööduda, aga märkan siis, et majaesisel muruplatsil ei olegi puud. Nähtavasti on see juba mitme aasta eest maha võetud — sest seal, kus ta kasvas, on rohi niisama paks ning lopsakas nagu mujal.

Just selle pöökpuu juures lastigi Gorm ühel jaanuarihommikul maha. Mul on veel praegugi meeles, kuidas koer vastu puud lendas, otsekui oleks keegi ta sinna virutanud.

Ma ise olin koera välja lasknud ja tahtsin teda jälle sisse kutsuda, enne kui kooli lähen. Aga ma polnud veel uksenigi jõudnud, kui kuulsin autosid peatuvat. Vaatasin aknast välja ja jäin otsekui soolasambana seisma. Kuus-kaheksa meest kargas kahest väikesest «Citroënist» välja ja trügis trobikonnas väravast sisse. Ka Gorm oli neid märganud ja tormas ähvardavalt urisedes neile vastu. Kõik toimus kiiresti nagu filmis. Üks neist tõstis oma automaatpüstoli, ja ma nägin, kuidas Gorm vajus paremale küljele ning sõna tõsises mõttes paisati vastu punapööki, enne kui mu kõrvad pauke kuulsidki.

Samal ajal tõusis ema söögitoas, kus ta hommikust sõi, laua äärest üles, ja teiste häälte hulka segunes portselani kõlin, kui ta lauda tõukas. Gormi suu oli ikka veel urisedes lahti, kuid peas ja tagakehas olevast haavast voolas verd. Nägin vaid seda. Ent märkasin, et isa oli ilmunud trepi kohale vahekäiku. Ja otsekui kuskilt kaugelt kuulsin tema häält:

«Nad on siis siin. Aga uks on muidugi lukus. Kas arvate, et saate ise hakkama? Või pean ma jääma?»

Tahtsin hüüda, et ta jääks, aga ei saanud sõnagi suust.

«Mine aga ruttu. Sa ei saa meid oma jäämisega aidata,» ütles mu ema. Ta seisis nüüd otse mu selja taga.

«Hea küll,» ütles isa. «Kirevase päralt, mul pole põrmugi tahtmist, et siin veel püssi lastaks. Aga kui sa ei ole kindel ja tahad, et ma parem jääksin...»

«Mine ruttu, mine siis ometi ruttu,» ütles ema, ja seekord tema hääl värises. Aga ma usun, et ta mõtles seda, mida ütles.

«Nad lasksid Gormi maha,» hüüdsin ma.

Ent ema võttis mul õlast kinni, sundis mind söögituppa kaasa minema ja käskis mul istuda, kuna väljast helistati kella ja taoti püssipäradega vastu ust. Ka ema istus maha. Mulle näis, et see kestab igaviku. Siis tuli viimaks joostes teenijatüdruk — tol ajavahemikul oli meil vaid üks teenija — ja hüüdis suures ärevuses, et sakslased on siin.

«Noh, eks avage siis uks,» oli kõik, mis ema ütles. «Te kuulete ju, et neil on kiire.»

Siis tormasid nad sisse.

Võttis hulk aega, enne kui nad mõistsid, et nende käik on asjatu. Nad olid meil neli tundi ja tuhnisid kõik läbi. Meile ei teinud nad midagi, kuid me pidime kogu aeg laua ääres istuma. Ja nad usutlesid ema. Ema ütles, et tema mees läks oma kontorisse — ja kui ta minu ja teenijatüdruku kuuldes seda ütles, teadsime ka meie, mis me peame ütlema.

Siis tuli vanaisa. Kohe kargasid nad talle räusates kallale ja torkasid oma püssid talle vastu. Kuid vanaisa seletas rahulikult, kes ta on, — ja hetk hiljem saabus keegi kõrgemas aukraadis sakslane, kellega vanaisa enne nähtavasti ühendusse oli astunud, ning ajas nad kõik välja.

Gorm lamas ikka veel väljas pöökpuu all. Teised tahtsid, et mina ta maha mataksin, kuid ma ei tahtnud seda teha. Vanaisa pidi minema ja ta maha matma.

«Noh, oled mõttesse vajunud,» ütleb mu isa. «Vanad mälestused võib-olla? Aga tule nüüd.»

Ta seisab mind oodates trepil, ja me astume sisse.

Alles siin, kuueharulise kroonlühtri tugevas valguses, mida ma nii hästi mäletan, vaatan talle õieti otsa — ja jahmun. On ta siis nii vana? On ta kümne aastaga nii palju vanemaks läinud — või ei ole mul enam meeles? Tema rüht on nagu tol ajalgi üsna nõtke ning sirge, kuid juustest on jäänud vaid kitsas vanik palja pealae ümber, ja teravate joontega nina tundub mulle veelgi pikemana. Palitut seljast võttes vehib ta kätega, oma pikkade kätega, mis minu mällu on jäänud alalises liikumises olevaina.

Ta avab hallist elutuppa viiva ukse, kuid ei leia sealt nähtavasti kedagi, sest ta suleb selle jälle.

«Eks istu. Seni toon ma meile kummalegi söögi alla ühe napsi.» Ta osutab kamina juures olevale nurgale. Ka tol ajal oli see tema kõige armsam koht. Ta sorib nurgakapis pudelite kallal, kuid eemaldub sealt jällegi ja hüüab trepist üles: «Ma tulin! Kas saab süüa?»

Vastust ei tule. Ta kehitab õlgu, läheb kapi juurde tagasi, võtab sealt viski-, vermuti- ja soodaveepudeli ning asetab meie ette lauale.

«Mida sa soovid?»

Võtan vermutit. Ise segab ta endale viskit, mis näib kange olevat.

«Noh, nii näed sa siis välja,» ütleb ta. «Jah, tee leidmine võttis sul palju aega.»

Ma ei oska midagi vastata.

Viivu pärast kargab ta taas toolilt üles.

«Ei tea, kus mu naine on? Keegi peab siin ometi olema.» Ta läheb läbi koridori, arvatavasti kööki. Ma istun ja vaatan ringi. Mul on raske selles ruumis, mida ma nii hästi mäletan, mingeid muutusi leida, kuid ometi tunnen, et kuskil on miski muutunud. Ainult mulle ei puutu silma, mis see on.

Ta tuleb tagasi ja toob uue soodaveepudeli, enne kui maha istub.

«Mu naine on linnas.» Ta vaatab ruttu kella. Juba kolmandat korda pärast seda, kui me sisse astusime. «Küllap lobiseb mõne sõbrannaga. Nad ei tea, kunas ta tuleb. Kas hakkame sööma või ootame? On sul kõht tühi?»

«Ootame aga peale,» vastan ma kähku. «Mul ei ole kavatsust süüa. Mind oodatakse. Tulin ainult ära tooma seda...» Ulatan talle paki ja tunnen suurt kergendust, kui seda tema käes näen.

«Tänan.» Ta keerutab pakki paar korda käes, paneb selle siis lauale meie vahel ja hakkab mind küsitlema. Võib-olla sellepärast, et ma ütlesin, et hakkan varsti minema. Kas mu töö meeldib mulle? Kui palju ma teenin? Kas ma igatsen Kopenhaageni järele või kavatsen sinna jääda? Kas ma tahan sel alal spetsialiseeruda?

Kuid natukese aja pärast võtab ta paki jälle laualt, mu vastuseid võib-olla liiga napisõnalisteks pidades.

«Mis asja sa ütlesid selle olevat?» küsib ta pakki avades. «Mälestused?»

«Ma ei ole seda lugenud, mis seal sees on. Sain ta, nagu telefonis ütlesin, ühelt vanamehelt, kes oli meie sanatooriumi patsient. Hans Vilhelm Hansen oli tema nimi. Ja ma pidin talle lubama, et annan selle paki sulle üle.»

«Ja sa ütlesid, et ta tundis mind?»

«Jah. Kunagi, illegaalsel perioodil elas ta siin. Ta oli vist tisler...»

«Tisler? Nojah — me kutsusime teda Jacobiks. Olen kuulnud, et ta olevat mõne aja eest surnud.»

«Jah.»

«Vaene mees. See oli talle liiga raske katsumus. Ta oli esimeste hulgas, kes Saksamaale viidi. Ja päris noor ta ju enam ei olnud. Pärast seda rännanud ta ühest haigevoodist teise. Tema naine on mind paar korda külastanud...»

Ta on paberipaki avanud ja loeb esimest suure kohmaka käekirjaga poognat. Ka mina olen lugenud seda esimest poognat, kus vanamees kirjutab, et tahab jutustada veidi sellest, mis oli kümme aastat tagasi, «sest ma olen palju pikali ja mul on rohkesti aega, kuigi mul ei ole midagi ütelda, mida ka teised ei teaks.» Rohkem ei ole ma lugenud. Ja ega mul olekski tahtmist lugeda.

«Ja ta ütles, et see tuleb minu kätte anda?» küsib isa käsikirja kiiresti lehitsedes.

«Jah. Ta rääkis sinust palju.»

«Minust? Või nii. Mul on kahju, et tal niimoodi läks. Ta oli isevärki mees. Kuid temas oli palju elujõudu — ja palju viha. Mäletan, et mõtisklesin tol ajal, mis küll temavanuse mehe sellesse asjasse võis segada. Aga mis, ega minagi palju noorem olnud. Ja mis me sinna parata saime — see hakkas meisse liiga kõvasti kinni. Ja seda ei saa enesest enam maha raputada, nagu noored seda saavad — neile oli see elu algus; tõsi küll, halb algus, aga kõigel peab ju ikka algus olema. Meile aga oli see nagu lõpp — millele siiski kunagi lõppu ei tule. Jah, tõsi küll, temale...»

«Tema rääkis alati sedasama.»

«Ja sulle oli see tüütav, nagu ma aru saan,» ütleb isa. «Küllap teil, kes te seda vaevalt ise läbi olete elanud, ongi seda tüütav kuulata.»

«Ise läbi elanud? Mulle näib, isa, et elasin seda küllaldaselt läbi. Rohkem kui küllalt. Aga ma ei suuda mõista, et okupatsiooniajast tahetakse lõpmatuseni rääkida — nagu too vanamees. Sellest on ometi juba üle kümne aasta möödas. Kellel on huvi sellest enam kuulda — kui seda juba nii palju kordi on kuuldud?»

«Võib-olla on sul õigus. Sa elasid selle läbi, aga olid liiga noor, et sellest aru saada. Aru saada, mis see õieti tähendas, ja valikut teha. Usun ma siis...»

«Mis sa sellega mõtled?»

«Oh, mulle tuleb vaid meelde, et hulk sinuealisi võitles ju kaasa. Aga see-eest olid neil muidugi ka paremad tingimused.»

«Sa ei mõtle isegi nii. Sa oleksid hea meelega tahtnud, et ka mina oleksin kaasa tulnud.»

«Ei. See ei ole õige. Sa olid mu poeg ja ma armastasin sind. Ma ei tahtnud, et sa millestki osa võtaksid, millega, nagu ma liigagi hästi teadsin, sa toime ei tuleks — ja mis su võib-olla hävitaks. Mida kauem see kestis, seda rohkem hakkas mul hirm — hirm sellepärast, et teadsin, et see päev jõuab üha lähemale, kus võib tulla sinu kord. See on tõsi. Aga tõsi on seegi, et mulle tegi valu tunne, et sa ei suuda vanaisa ja minu vahel valida.»

«Siis tahtsid sa ju ikkagi, et ma kaasa tuleksin. Seda oleksin saanud teha ainult niimoodi, et oleksin sind palunud mulle mingi ülesanne anda.»

«Mina aga oleksin keeldunud seda tegemast.»

«Aga sellegipoolest oleksid sa tahtnud mu üle uhke olla.»

«Olen sellega päri. Aga seda igatahes ei juhtunud, nii et neist hingepiinadest sa siiski päästsid mu,» ütleb isa ja valab endale muiates jälle klaasi.

Kuid mulle näib, et võin tema muiges märgata pilget.

Samuti nagu tol ajal. Ka siis naeris ta mu üle — ja iga kord tundus see mulle väljakutsena. Kui ma temalt nende kohta midagi pärisin, keda ta alumisel korrusel varjas, kehitas ta vaid muiates õlgu:

«Mida sa ei tea, seda ei saa sa ka edasi rääkida. Sa käid ju oma vanaisa majas nii paljude inimestega läbi.»

Ta teadis, et see ei ole õige, sest midagi säärast vanaisa majas igatahes kunagi ei juhtunud. Kuid kunagi ei väsinud isa mõnitamast oma äia selle hoiaku pärast sakslaste suhtes — ja mind, et ma vanaisaga vahekorda ei katkestanud, nagu ta ise oli teinud.

Teisel korral oli põhjuseks Anette. Ühel õhtul tahtsin liiklemiskeelu ajal välja minna, kui ta ise äkki sisse astus — tund aega pärast keeluaja algust — ja küsis, kuhu ma lähen. Ütlesin, nagu oli, et tahtsin vaid üle tänava lipsata.

«Noh, või ikka veel Anette,» lausus ta. «Jah, eks seal ole küllaltki julge olla. Saad sa seal ka mõne välihalliga kokku?»

See kõlas jõleda mõnitusena ja mul läks süda täis. Anette isast ei teadnud ma kuigi palju — aga leidsin, et see igatahes ei või puutuda minu ja tüdruku vahekorda.

Võib-olla käis seal sakslasi, kuigi ma seda ei teadnud. Sel tänaval — ja mõne mu koolivenna vanemate juures — polnud mitte täiesti harjumatuks nähtuseks, et tuli külalisi, kes koeri ei tulistanud, vaid keda lasti sisse, keda kostitati ja kellega tehti klaasi napsi juures äri.

Tol päeval, kui nad Gormi aias maha lasksid, sattusid nad esimest korda sel viisil meie teele. Järgmine kord oli, kui nad juudi värava eest tabaluku maha murdsid ja tühja maja läbi tuhnisid. Kuid siis oli olukord mitmes suhtes juba muutunud ja kergem kui varemalt mõista, mis miski on. Ka vanaisa ei hoolinud enam suurt sakslaste külaskäikudest. Kuid tema ja isa vahekord oli endiselt halb.

«Noh,» ütleb isa, kelle meelest paus on vist liiga pikk, «kas me ei räägiks millestki lõbusamast? Pole mingit põhjust seda juttu jätkata.»

Peaaegu vihaselt lükkab ta vanamehe pabereid laual.

«Aga see jutt jäi meil ju pooleli,» tähendan ma pooleldi vastu tahtmist.

Isa kehitab vaid õlgu.

«Kas sa ei vastaks mulle ühe küsimuse peale?» küsin ma. «Kas see, et ma sinult tol korral ülesannet ei palunud, pärastpoole mõjutas kuidagiviisi su suhtumist vanaisasse?»

Taas kehitab ta õlgu.

«Ma ei tea seda enam. Aga igatahes te ülehindasite mu mõjuvõimu. Tegelikult polnud mul mingit ütlemist.»

«See ei klapi.»

«Klapib küll,» ütleb isa. «Ja ega vanamehega õieti midagi juhtunudki.»

«Ta oli ometi interneeritud!»

«Jah. Ta istus kusagil koolis kolm päeva puutoolil ja tundis end märtrina. Hiljem maksti talle see tülitamine komandöriristi ja paari miljonilise orderiga rikkalikult kinni. Tema pärast pole põhjust kurta.»

«Sa ei ole teda kunagi mõistnud. Kas sa sellele ei mõtle, mis see temasugusele mehele pidi tähendama! Ja et ta niimoodi ära viidi. Kuna rahvas vahtis ümberringi akendest ja tundis südamest rõõmu.»

Jällegi isa vaid muigab. See on endine pilkav muie. Samas ma märkan, mis selles ruumis on muutunud. Neid kaht kunstipäraselt väljatöötatud miniatuurmudelit, mis kujutasid esimesi sildu, mille ehitamisest vanaisa osa võttis, ei ole enam oma kohal — seina külge kinnitatud klaasplaadil. Et ma seda ka kohe ei märganud! Lapsena seisin nende ees tundide viisi, ilma et oleksin suutnud oma silmi neilt ära pöörata.

Ühel päeval okupatsiooni lõpu poole tahtis isa neid maha võtta. Kuid ema peatas teda oma pilguga.

«Ikka ja alati sa unustad, mis sa mu isale võlgned,» ütles ema, ja tema hääl oli nutune. Nagu tol ajal nii tihti.

Mõni kuu pärast sakslaste külaskäiku oli isa koju tagasi tulnud. Alguses päevaks või paariks — pärastpoole tundis ta end nähtavasti rahulikumana ja jäi pikemaiks ajavahemikeks. Selle vahe peal oli ta ära. Tol ajal ma arvasin, et kartusest — küllap

nad tulevad jälle. Hiljem seletas ema, et mitte ainult sellepärast. Tol ajal olnud isal vahekord kellegi teisega, ühe noore naisega. Ja tema kodunt äraolek oli niisama palju tingitud tollest naisest kui kartusest sakslaste ees. Tol ajal ei rääkinud nad sellest kunagi — igatahes mitte minu kuuldes. Kuid nad tülitsesid palju, ja alati vanaisa pärast. Ema tundis hirmu, mis võib juhtuda, ja isa oli aina vihane ning turtsakas. Ta viskas vanamehe välja, kui see tema juurde tuli — vist mingi rahasummaga, mille ta vastupanuliikumisele tahtis annetada.

1945. aasta kevadel valitses meie majas kummaline meeleolu. Isa oli ärevuses ja rahutu, ühel päeval sünge ning morn, mõeldes sellele, kuidas meil Taanis viimastes võitlustes läheb, teisel päeval täis julgust, kuuldustega laetud ja kindel, et kapitulatsioon tuleb juba järgmisel tunnil. Ema oli mures vanaisa pärast — ning tema ja vanaisa rahutus nakatas mindki, mistõttu nägin kõike nagu läbi ähmase udu. Esmalt pöörati kõik pea peale, nii et valge muutus mustaks ja must valgeks, ja nüüd oli kõik mu silmade ees sulanud üheksainsaks halliks massiks, kus ma ei osanud enam õigete ja ebaõigete värvide vahel vahet teha. Mul oli hea meel, kui isa kodus ei olnud. Tema palavikuline tegevuseta ringikihutamine, toast tuppa, ülal ja all, käis minulegi närvidele. Ja iga kord, kui me kohtusime, tundsin tema pilku uurivalt enesel viibivat — olgugi et kõigest muust oli näha, et ta enam ei minu ega mu ema juuresolekut ei märganud.

Siis tuli kapitulatsioon. Too õhtu on mul meeles. Mitmel põhjusel. See oli ema ja isa kahekümnes pulma-aastapäev, 4. mai, mida nad olid otsustanud pühitseda mõne sõbra juures, kes nende auks peoõhtu pidid korraldama. Nende vahekord oli siis parem. Mina olin otsuseks teinud pärast nende lahkumist Anette meile tuua. Ka meie vahel oli kõik tühja minemas. Kunagi polnud meil kohta, kus oleksime saanud omaette olla. Vahest aitab see, mõtlesin ma, ja ootasin kärsitult, millal nad uksest väljuvad. Aga enne kui nad seda jõudsid teha, tulid kaks meest, kes tahtsid mingi asja pärast isaga kokku saada. Ema oli juba ümber riietunud ja ootas kannatamatult, kui isa hallis nende kahe mehega rääkis. See kestis kaua. Ka mina ootasin läbematult. Kell oli juba nii palju, et nad panid raadio mängima, et Inglismaalt päevauudiseid kuulata. Kuid polnud midagi erilist, ja nad jätkasid oma vestlust. Kuni äkki kõik kolm vaikisid ning jäid kuulama. Isa tuli ja avas selle toa ukse, kus meie emaga ootasime. Ja me kõik kuulsime, kuidas diktor kordas teadaannet Saksamaa kapituleerumise kohta.

Seejärel mängiti hümni ja mehed hallis hõiskasid üksteise võidu, kuna ema tasakesi nuttis. Isa kepsles mööda põrandat ringi, nagu poleks ta teadnud, mis peale hakata. Äkki tormas ta keldrisse.

«Mu võiduviski!» hüüdis ta sealt tagasi tulles ülemeelikult. «Hoidsin teda tänaseks õhtuks.»

Kuldsena kihises jook klaasides ja siis tõstsime pidulikult klaasid, vaatasime üksteisele silma ning jõime tervist.

«Aga meil on palju teha,» ütles üks meestest. «Peame nüüd minema!»

«Loomulikult,» nõustus mu isa.

«Sina ei lähe, mitte täna õhtul,» ütles mu ema.

«Lähen küll, jumala pärast,» vastas isa. «Aga enne pean oma püssi tooma.»

«Oma püssi?» irvitas üks meestest.

«Ta on mul aias maasse kaevatud,» naeris isa, otsekui koolipoiss, kes jutustab teisele vembust, mille ta on õpetajale mänginud. «Aga ta on hästi sisse pakitud.»

Ma teadsin, kus ta on. Tol päeval trampisid sakslased otse üle selle koha. Isa oli teda sageli vaatamas käinud. Kord oli minulgi selline tahtmine tulnud.

Natukese aja pärast tuli isa tagasi, käed mullaga koos ja püss käes. Teised muigasid veidi tema üle, aga ta vist ei märganud seda. Mina märkasin ja tundsin tema pärast häbi, kui ta seisis seal, mullalaigud särgil ja juuksed sassis, ning kohmakalt, aga uhkelt hoidis käes oma pika rauaga vintpüssi.

Ema astus talle teele ette.

«Oleme lubanud minna,» ütles ta. «Ja nad ootavad meid.»

«Issand jumal, nüüd on neil ilma meietagi lõbu küllalt.»

«Aga kuidas siis minuga jääb?» küsis ema. «Oled sa juba unustanud, mis päev meil täna on?»

«Enesestki mõista ei ole. Aga see on midagi muud. Ma olen küllalt kaua tegevuseta olnud. Paigal istunud ja väikestele rumalatele kartoteegikaartidele riste tõmmanud. Nüüd viimaks on minu tund tulnud. Kas sa ei mõista, et mind on nüüd tarvis?»

Ta põrnitses mõlema mehe poole, kes viskasid viimase viskitilga alla ja tammusid kärsitult. Oli ilmunud ka keegi rõõmsas ärevuses naaber ja saanud oma portsjoni.

«Minge ees välja, ütles isa. «Küll ma tulen järele, kui saan.»

«Eluilmaski,» ütles ema vihaselt. «Arvad sa, et ma täna õhtul tahan sinna üksinda minna!»

«Noh, mina pean minema,» vastas isa lühidalt ja võttis püssi kaeniasse.

«Siis lähen ka mina,» ütles ema. «Ega tule enam tagasi!»

«Nagu tahad,» vastas isa. Ja otsekui oleks ta nende sõnade tähendust alles vähehaaval taipama hakanud, lisas ta tõusva vihaga veidikese aja pärast: «Aga ära mine oma isa juurde. Seal ei ole praegu julge olla.»

«Kuidas sa julged!» hüüdis ema.

«Ma ainult hoiatan sind,» ütles isa.

«Sul peaks häbi olema!»

«Teda olen ma hoiatanud juba ammu,» ütles isa. «Aga siis ei tahtnud ta mind kuulda võtta.»

Nii ta läkski. Ja järgmisel päeval sõitis ema ära ning võttis ka minu kaasa.

Kolm päeva hiljem viidi vanaisa ära.

Kaks noorukit, kes ei olnud kuigi palju vanemad kui ma ise, ajasid teda enese ees, automaatpüstolid tema poole suunatud. Ja üks neist sundis nende ees vantsivat, vanades laiades pükstes vanameest kogu aeg taga: «Astu aga peale! Astu aga peale!»

Vanaisa oli viimaste päevade ooteaega kasutanud kevadiseks kaevamiseks aias, ja nüüd viidi ta lahtise veoauto juurde ühes oma kõige vanemas ülikonnas.

Oli hea, et meie vanaema juures olime, sest ta muutus hirmust päris meeletuks, kui päev päeva järel möödus. Ja kui me ootasime, aga isast midagi ei kuulnud, tegin ma oma südames otsuse, et mina ei lähe tema juurde enam iialgi tagasi, isegi kui ema seda teeb.

Nähes, kuidas nad tol maipäeval seda krõnksus rauka enese ees ajasid, meenus mulle see, kui ta sakslaste seal olles meie majja tuli. Ja nüüdki, mil vaatan seda tühja kohta seinal, kus kord olid vanaisa mudelid, kerkib see pilt elavalt mu silme ette.

Too väike mees — sest kasvult on ta väike (nüüd oma vanas eas pealegi niivõrd kookus, et ta minu arvates kaheteistkümnekolmeteistkümneaastasele poisikesele vaevalt õlgadeni küünib) — rühkis rahulikult läbi räuskavate, säärikutes sakslaste vahelt, kes torkasid oma automaatpüstolid talle vastu, et teda peatada. Ja tema kortsunud näos ei liikunud ükski lihas, kui ta rahulikult seletas, millises sugulusvahekorras ta on selle majaga, ja tungis söögituppa, kus ema ja minu juurde valve oli seatud.

«Nad on koerale nähtavasti pihta lasknud,» oli kõik, mis ta ütles, kui ta sakslaste kisast hoolimata ühe tooli rahulikult välja tõmbas ja meie juurde istus.

Mulle näis, et ta oli julge, ja arvan seda veel nüüdki. Kaugelt julgem kui mu isa, kes laskis lihtsalt jalga, jättes naisterahva ja lapse sakslastega üksinda majja.

Ma ütlen seda nüüd talle, et sellele üleolevale muigele lõppu teha.

«Julge?» vastab isa üllatatult. «Oh ei, selleks polnud kuigi palju julgust vaja. Temal ei olnud midagi karta. Mu äia julgus ja kartmatus on alati tingitud olnud tema rahakotist. Aga eks see ole ka üks kama kõik? Kui ainult see julguse küsimus s i n u juures kogu aeg nii tähtsat osa ei etendaks. Tean väga hästi, et sa olid noil aastail hirmunud nagu jänes. Kuid see ei olnud sinu süü, ma võin selle kohta ainult iseenesele etteheiteid teha. Sest me olime sind niimoodi kasvatanud. Sa võisid saada ja saidki kõik. Raskused hoidsime sinust eemale. Ja ma olin unustanud sulle seletada, et asjalood ei saa mitte alati niisuguseks jääda. Jah, ma taipasin vaevalt isegi, kui see kõik oli meil juba kaelas.»

«Ja siis segasid sa end sellesse — kuigi sul sellega mingit pistmist ei olnud — ja lasksid kõik meie kaela sadada.»

«Mis sa sellega mõtled?» küsib isa. «Lasksin ma siis kõik teile kaela sadada?»

«Sa läksid vanaisaga tülli. Vanaisa ja emaga, ja sa läksid meie juurest ära.»

«Õieti läks ema minu juurest ära.»

«Sina olid see, kes...»

«Jaa, jaa, jah.» Minu katkestamiseks tõstab ta tõrjuvalt käed. «Kui sa just niimoodi tahad — see oli minu süü. Aga algusest peale ei olnud minu süü. Ma saan aru, su emal oli raske — aga see polnud temast õige, et ta tahtis, et ma peaksin lugu kollaboratsionistist, olgugi ta kümme korda tema isa.»

«Kas n ü ü d see sõna ei ole mitte rumal?»

«Rumal ja rumal. Sa mõtled seda, et ta on omadega mäel. On ikka endiselt lugupeetud mees, kes istub laua ülemises otsas ja saab oma rikkaliku osa pirukast — vist nii. Sa mõtled, et tema ei saanud sellest kahju, minule aga pole see kaugeltki mitte kasu toonud, eks ole?»

«Nojah — midagi selletaolist.»

«Tal on siiski õnnestunud mulle kätte maksta, kes ma tema arvates olin süüdi kõiges, mis vabastamise päevil halba juhtus, ja ta on hirmutanud ning ähvardanud suurt osa mu klientidest, mistõttu need on mulle selja pööranud.»

«See ei olnud niimoodi mõeldud. Pealegi ei usu ma seda vanaisast.»

Isa muigab jälle, aga pilkesse on nüüd segatud väsimust.

«Mida sina siis arvad?»

«Et selle vahel, mis sina või vanaisa tol ajal tegite, ei olnud kes teab kui suurt vahet. Kõik see, mille pärast te tülitsesite ja kogu meie perekonna lõhkusite, — mis vahe selle vahel oli, kui seda nüüd tagantjärele vaadelda? Sina tahtsid sakslaste vastu võidelda, vanaisa tahtis nende läbi teenida. Praegu me kaupleme nendega jälle endiselt — ja oleme otsusele jõudnud, et ei nii ega teisiti saa me ilma nendeta läbi.»

Isa kargab toolilt püsti ja hakkab mööda põrandat edasi-tagasi traavima.

«Sa teed oma järeldused hirmus ruttu. On see kogu su käsitus tollest ajast — et tegelikult oli kõik ülearune? See on ju peaaegu hale.»

Kuulen tema häälest, et olen ta üles ärritanud, ja ka mulle enesele ei meeldi see vestlus. Aga tal poleks tarvis minuga niimoodi rääkida.

«Mis siis sina sellest oled saanud — peale mõne mälestuse?»

Ta jääb keset põrandat seisma ja minu poole vaadates tõmbab mõlema käega üle oma hõredate juuste. Tema pilgus on kindlusetus või üllatus.

«Ma olen õppinud vahet tegema,» ütleb ta siis. «Sina arvad, et nii minu kui vanaisa teod olid ühevõrra ülearused. Jah, eriti minu omad. Mina arvan, et sellel oli suur tähtsus. Mitte et ma millegagi hoobelda tahaksin — vaid sellepärast, et too aeg õpetas mulle midagi minu enese kohta. Et ma oskasin vahet teha ja et ma suutsin tegutseda. Ja ma toimiksin samuti nüüdki, kui...»

«Seekord kujuneb vist natuke teistmoodi,» ütlen ma.

«Teistmoodi?»

«Kui uus sõda tuleb, ei ole palju võimalust tegutseda.»

«Sa mõtled aatomirelvale ja muule selletaolisele?»

«Jah. Arvad sa, et su püssist siis palju kasu on?»

«Ah see. Muide, ta läks mul tookord kaduma. Keegi vehkis ta sisse. See tegi päris viha. Aga tahan öelda sulle üht. Olen mõelnud samuti nagu sina — nüüd on ta ju tarbetu. Kas tead, mis ma mõtlesin? Hea, et mul poega ei ole! Jah, sest sind, mu poiss, ei ole mul ju enam. Sa ei ole mind kümme aastat näha tahtnud. Meeleldi oleksin jälle lapsi tahtnud — küllap on mõndagi, mida oleks võinud tahta teisiti teha, ja paremini —, aga me ei ole ühtki saanud.»

Ta vaikib veidi, ja minul ei ole midagi vastata.

«Ma mõtlesin,» jätkab ta, «kuidas peaksin ma suutma õpetada oma poega vahet tegema selle vahel, mis on õige või õige ei ole — maailmas, kus inimestele ei jäeta 'lootuse sädetki, kus ei usk ega püssid suuda vähimatki korda saata?»

«Jah, sul on õigus. Sedasama olen mõelnud minagi,» ütlen ma. Ja mul turgatab mõte, et võib-olla sellepärast ma tulingi siia. Sellepärast, et ma oma südamepõhjas tundsin, et nüüd on aeg, kus ta ise peab tunnistama, kui tarbetu see kõik oli, mis meid teineteisest lahku viis. «Me ei tahagi ju, et me midagi korda saata suudaksime.»

«Või ei,» katkestab ta mind pilkavalt. «Mul polnud õigus. Mitte raasugi. Just tänane õhtu on mulle näidanud, et niimoodi mõeldes polnud mul põrmugi õigus. Kui ma midagi muud ei oleks osanud peale hakata, oleksin ma tollest ajast niisama vähe aru saanud nagu sina, kui su arvates vanaisa ja minu tegusid üldse saab võrrelda. Iga mees saab alati mingi panuse tuua, kui ta vaid tahab. Aga kõige närusem, mida me üldse teha võime, on see, et istume käed rüpes ja vannume ülevõimu ees alla. Isegi kui ähvardatakse, et lastakse teadlastel meid kõiki paari vormeli abil maa pealt. hävitada. Mida suurem on oht, seda rohkem meid võitlusse lülitub. Nõnda oli tookord, nõnda peab meie arusaamise järgi olema ka edaspidi. Oleksin pidanud seda sulle õigel ajal õpetama, siis me ei oleks täna seisnud teineteise ees nagu kaks võõrast . . .»

Samal hetkel kuuleme ust lukust lahti keeratavat ja tahtmatult tõuseme mõlemad püsti.

Naine astub kärmelt sisse. Noor ning ehitud; ikka veel on tema ümber värske välisõhu hõngu. Isa vaatab kella.

«On juba hilja,» ütleb ta. «Oleksid võinud vähemalt teatadagi.»

Mulle näib, et tema hääles on mulle tuttav toon, toon, mida ema vanasti tarvitas — kui ta oli isa kaua oodanud.

«Mul ei ole ometi tarvis aru anda,» vastab naine kähku.

Isa osutab minu poole.

«See on mu poeg.»

«Sinu poeg?»

«Jah!» Ja ta pöördub minu poole: «Ta arvab, et ma olevat vana, — nüüd on tal ka tõendus selle kohta.»

See on öeldud naljaks, kuid tema sõnade tagant kostab nukrust, ja esimest korda selle pika õhtu kestel tunnen ma midagi sümpaatiataolist tema vastu. Ent samas muigab ta pilkavalt, otsekui oleks ta lugenud mu mõtteid ja tahtnud neid pareerida.

«Ainult te otsustate ilma peremeheta,» ütleb ta, ja jälle kostab tema häälest urisev pilge. «Sest ma ei ole vana. Kõige vähem mina.»

«Muidugi mitte.» Naise häält ja naeratust on ühevõrra raske mõista. «Sina igatahes mitte.»

SISUKORD

	Lk.
Peer Schaldemose	3
Jumala langemine	5
Kojutulek	23
Viiul ja rist	32
Vanemate patud	38
Mustaveetorustik	45
Püss	51

Toimetaja O. S a m m a.

Toimetuse aadress: Tallinn, Kohtu t. 3, tel. 445-83.

Trükkimisele antud 25. XI 1960. Trükiarv 16.000. Paber 54×84, 1/16.
Trükipoognaid 4. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 3,28.
Arvutuspoognaid 4,59. MB-08138. Tellimise nr. 2521.
Trükikoda «Bolševik», Viljandi, V. Kingissepa 31.

Hind 1 rubla.

На эстонском языке.
БИБЛИОТЕКА „ЛООМИНГ" № 48 (160).

Пэр Шаллемузе
Грехи отцов